

Червоне і чорне (детальний переказ)

Стендаль

ЧАСТИНА ПЕРША

I

Провінційне місто

Наймальовничіше у Франш-Конте містечко Вер'єр розташоване в долині річки Ду. З півночі воно захищене горою Вера, яка вже у жовтні вкривається снігом. Гірський потічок перетинає Вер'єр і приводить у рух безліч лісопилкок. Проте містечко розбагатіло не завдяки лісопилкам. Джерелом добробуту стала фабрика вибивних тканин. Ще в містечку є цвяхова фабрика, що вражає подорожнього страшним гуркотом велетенських молотів. Вона належить меру Вер'єра пану де Реналь.

Пан де Реналь — "кавалер кількох орденів, у нього великий лоб, орлиний ніс і взагалі досить правильні риси обличчя". Але нову людину "неприємно вражає вираз самозадоволення і зарозумілості, змішаної з якоюсь посередністю і обмеженістю". Почувається, що найголовніший його талант — це вміння вимагати від людей акуратної сплати боргів, а самому якомога довше не платити власних боргів.

Мер живе у гарному будиночку, навколо якого за залізними ґратами гарні сади.

Кажуть, що пан де Реналь "походить із старовинного іспанського роду, що оселився в цій країні задовго до завоювання її Людовиком XIV".

У Франш-Конте можна завоювати повагу сусідів тільки тоді, коли ви маєте навколо своєї землі багато мурів. Ось тому мер умовив упертого й грубого селянина Сореля перенести свою лісопилку подальше, а землю продати йому. Пізніше пан де Реналь зрозумів, що 6000 франків — Завелика ціна, та шана городян була для нього дорожчою. Громадська думка у Франш-Конте була така сама тупа, як і в інших провінційних містечках Франції, але навіть мер не міг не рахуватися з нею.

II

Пан мер

Гуляючи міським бульваром, городяни могли милуватися одним із наймальовничіших краєвидів Франції. Але кожної весни дощові потоки розмивали доріжки цього бульвару. Виникала потреба збудувати величезний підпірний мур по схилу горба. Цю нелегку справу, що увічнила його ім'я, зробив пан де Реналь. "Не зважаючи на опір ради муніципалітету, мер наказав насипати землі вздовж усього величезного підпірного муру й розширив таким чином бульвар більше ніж на шість футів". Садівники посадили розкішні платани. Двічі на рік ці дерева нещадно ампутували, і "рука міського садівника стала набагато безжальнішою, відколи пан вікарій Маслон став привласнювати собі плоди цієї стрижки".

Якось старий полковий лікар, учасник італійської компанії, поскаржився мерові на калічення цих чудових дерев. Пан де Реналь відповів, що він наказує підстригати дерева, щоб вони давали затінок. Він не розумів, "для чого ще може служити дерево,

коли воно не дає прибутку, як, приміром, горіх".

"Ось воно, те велике слово, яке все вирішує у Вер'єрі: давати прибуток; лише до цього і зводяться думки понад трьох чвертей усього населення".

Чужоземець, зачарований красою й свіжістю долин, спочатку уявляє, що жителі чутливі до краси, адже вони дуже багато говорять про красу своєї країни. Так, вони дорожать нею, але тільки тому, що ця краса "дає прибуток місту".

"Одного погожого осіннього дня пан де Реналь прогулювався по Алеї Вірності (назва бульвару) зі своєю дружиною" і трьома хлопчиками. Мер сердито розповідав пані де Реналь, що з Парижа приїхав пан Апер і "якось умудрився побувати не тільки в тюрмі і у Вер'єрському притулку для бідних, а й у лікарні, якою безплатно відав мер разом з найповажнішими домовласниками міста".

III

Майно бідних

Пан Апер мав рекомендаційного листа до вер'єрського кюре. Вісімдесятирічний абат Шелан зберіг залізне здоров'я і залізну вдачу. Разом із паном Алером він відвідав тюрму, лікарню, притулок, багато розпитував. "Незважаючи на дивні відповіді, не дозволив собі ні слова огуди".

Через декілька годин вони знову повернулися в тюрму. "При вході їх зустрів тюремник, кривоногий велетень шести футів на зріст". Він сказав священникові, що дістав найсуворіший наказ префекта не пускати пана Апера в тюрму. А тепер його можуть усунути з посади.

Уранці пан мер у супроводі пана Вально, директора притулку для бідних, пішов до кюре, щоб висловити своє крайнє незадоволення. Священик не мав ніяких покровителів і розумів, якими наслідками загрожує йому ця розмова. Але страх втратити посаду не зміг примусити кюре укласти угоду з сумлінням.

Пан де Реналь жив у злагоді із дружиною. Вона була гарною матір'ю, уважною, спокійною, розсудливою співрозмовницею. "Свого часу вона мала славу першої красуні на весь край. ...Казали, що пан Вально, багач, директор притулку, залицявся до неї, але не мав успіху". Її дуже дратувала невгамовна метушливість цього рослого, міцно збудованого молодого чоловіка, з рум'яним лицем і густими чорними бакенбардами. Вона ніколи не вміла користуватися своєю популярністю, любила самотньо блукати в саду.

"Це була душа проста і наївна; вона ніколи не наважувалася судити свого чоловіка, не признавалася сама собі, що їй з ним нудно... Зрештою, пан де Реналь здавався їй значно менш нудним, ніж усі інші знайомі їй чоловіки".

IV

Батько і син

Пан де Реналь вирішив узяти гувернером до своїх синів сина лісопильника Сореля, який добре знає латинь і примусить дітей учитись. Дядько Сорель дуже здивувався, а ще більше зрадів, почувши пропозицію мера стосовно його сина Жульєна. Хитрий старий ніяк не міг утямити, чого ради така поважна людина хоче взяти до себе його

ледачого сина, але про всяк випадок затягував розмову.

Старий Сорель попрямував до лісопилки, де його старші сини, справжні велетні, обтесували стовбури. Жульєн, замість того, щоб стежити за ходом пилки, сидів і читав. "Ніщо не могло завдати Сорелю такої прикрості, він ще так-сяк міг би подарувати Жульєнові його делікатну поставу, непридатну до фізичної праці й таку несхожу на поставу його старших синів, але ця пристрасть до читання була йому осоружна; сам він не вмів читати". Сорель вибив із рук сина книжку, другим ударом по потилиці ледь не збив юнака з ніг і, гримаючи кулаком у спину, погнав Жульєна додому. Дорогою хлопець сумно глянув на потік, куди впала його книга.

"Це був невисокий на зріст юнак вісімнадцяти чи дев'ятнадцяти років, тендітний на вигляд, з неправильними, але тонкими рисами обличчя і орлиним носом".

З дитинства він був кволий і всі в сім'ї зневажали його. Він ненавидів своїх братів і батька, але всім серцем полюбив старого полкового лікаря, який давав йому уроки латини та історії, відказав йому хрест Почесного легіону, залишки пенсії і три-чотири десятки книг.

V

Переговори

Старий Сорель намагався випитати у сина, звідки той знає пані де Реналь, яка запрошує його гувернером до своїх дітей, але Жульєн і сам нічого не розумів. Єдине, що він хотів мати у будинку мера, — це привілей їсти не зі слугами, а з хазяями. "Жах їсти зі слугами він запозичив із "Сповіді" Руссо. Це була єдина книга, з допомогою якої його уява малювала йому світське життя".

"Рано-вранці другого дня пан де Реналь послав по старого Сореля; примусивши почекати себе годину або й дві, той нарешті прийшов..." Хитрий Сорель зажадав, щоб показали йому кімнату сина, його одяг, "були обмірковані численні пункти, що мали визначати нове становище Жульєна; платня не тільки була підвищена з трьохсот до чотирьохсот франків, але її мусили видавати наперед".

Коли Сорель зрозумів, що більше нічого не може домогтися, пообіцяв прислати сина до замку.

Із самого дитинства Жульєн мріяв пробити собі дорогу — вирватись із Вер'єна. Він ненавидів свою батьківщину і з насолодою поринав у мрії, уявляючи, як познайомиться з паризькими красунями, як його покохає якась блискуча пані, як покохала де Богарне бідного і нікому не відомого Бонапарта.

Спочатку він марив військовою кар'єрою, але пізніше, дізнавшись, що священник у сорок років одержує платню в три рази більшу, ніж уславлені генерали Наполеона, вирішив стати попом. Для цього він вичав теологію, день і ніч читав церковні книги, подружився з простодушним кюре.

Перед тим, як іти до мера, Жульєн зайшов у церкву, бо вирішив, що для його лицемірства це буде корисно. На лаві хлопчик помітив клаптик паперу, на якому було надруковано: "Подобиці страти і останні хвилини життя Луї Женреля, страченого в Безансоні..." Жульєн здивувався, що прізвище страченого співзвучне з його ім'ям.

"Коли Жульєн виходив, йому здалося, що біля кропильниці блищить кров: це була розлита свячена вода, але від Червоних завіс на вікнах вона здавалася кров'ю".

У Жульєна стислося серце, коли він входив у дім мера. Але й хазяйка дому була зовсім приголомшеною, що якась чужа людина буде стояти між нею і дітьми. "Вона вже уявляла собі гидкого, грубого, розпатланого суб'єкта, якому дозволяється лаяти її дітей тільки тому, що він знає латинь..."

VI

Клопіт

Пані де Реналь саме виходила із вітальні в сад, коли побачила біля входу дуже блідого й заплаканого хлопця у чистій білій сорочці. Очі цього молодого селянина були такі ніжні, що пані спочатку подумала, що це переодягнена дівчинка. Як же нестримно й весело вона сміялася, коли дізналася, що це і є той гувернер, якого вона уявляла собі брудним нечупарою.

Пані де Реналь запросила Жульєна в будинок. Вона просила хлопця стати другом її дітям, не бити хлопчиків за пустощі. Жульєн був здивований лагідним виразом обличчя цієї чарівної жінки. Він наперед просив пробачення за можливі його помилки, адже він ніколи ні з ким не розмовляв, крім полкового лікаря і кюре, і ніколи не ходив до школи.

Пан де Реналь, почувши їхню розмову, звернувся до Жульєна із застереженням ніколи не зустрічатися ні з родичами, ні з товаришами, "бо їхні манери не підходять для синів мера", ніколи не давати грошей батькові. Потім він повів хлопця до сукняра і купив йому костюм.

Коли мер і Жульєн повернулися, то пані де Реналь була здивована тими змінами, що відбулися з хлопцем. Це була зовсім інша людина.

Жульєн познайомився із дітьми, показав їм Біблію, проказав напам'ять цілу сторінку.

Він говорив і говорив по-латині, коли до дверей вітальні підійшов лакей, потім з'явилися покоївка і кухарка. Усі були зачаровані й захоплені. На завершення тріумфу до вітальні зайшов пан Вально, власник прекрасних нормандських коней, і пан Шарко де Можірон, суперпрефект округи.

"Жульєн зумів так поставити себе, що менше ніж через місяць після його появи в домі навіть пан де Реналь став поважати його".

VII

Спорідненість душ

"Діти обожнювали його. Він їх зовсім не любив... Холодний, справедливий, байдужий... він був добрим вихователем". У душі він відчував ненависть до вищого товариства. Інколи він насилу стримував свою відразу до всього, що його оточувало.

Якось прогулюючись на самоті в лісочку понад Алеєю Вірності, Жульєн зустрів двох своїх братів. "Гарний чорний костюм, надзвичайно охайний вигляд Жульєна і його відверта зневага до братів збудили в них таку люту зненависть, що вони його побили мало не до смерті і кинули непритомного й скривавленого". Пані де Реналь, пан Вально і суперпрефект випадково знайшли його. Жінка так розхвилювалася, що пан Вально

відчув ревності.

"Він турбувався передчасно". Жульєн майже ненавидів пані де Реналь за вроду.

"Еліза, покоївка пані де Реналь, незабаром закохалася в молодого гувернера, і це викликало у лакея ненависть до Жульєна. Пан Вально теж ненавидів юнака за його вроду і турботу про свій зовнішній вигляд.

Пані де Реналь дізналася, що у Жульєна мало білизни, вирішила подарувати йому кілька луїдорів і попросила його не говорити про це чоловікові. Жульєн був ображений цим до глибини душі і вичитав її. Він таємно кохав її, а вона відчувала до нього повагу і захоплення. Юнак був не схожий на тих товстосумів, для яких гроші були найбільшою цінністю і серед яких їй доводилося жити.

Щоб спокутувати свою вину перед Жульєном, "пані де Реналь купила на десять луїдорів книжок, щоб подарувати своїм дітям. Але це були саме ті книги, які — вона знала — хотів мати Жульєн".

Жульєну спало на думку вмовити пана де Реналья записати абонентом в книгарню кого-небудь із слуг, щоб мати можливість брати потрібні книги. Мер погодився, бо думав, що все це для дітей.

Пані де Реналь із задоволенням спілкувалася із Жульєном в компанії, але коли вони залишалися удвох, то обоє ніяковіли і замовкали.

"Пані де Реналь, багата спадкоємиця побожної тітки, одружена в шістнадцять років з немолодим дворянином, за все своє життя не переживала нічого, що хоч би трохи нагадувало кохання... Завдяки цьому незнанню пані де Реналь, цілком захоплена Жульєном, була щаслива, і їй навіть на думку не спадало за щось докоряти собі".

VIII

Дрібні події

"Ангельська лагідність пані де Реналь... трохи зраджувала її тільки тоді, коли вона згадувала про свою покоївку Елізу ". Дівчина отримала спадщину і зізналася кюре, що любить Жульєна і хоче одружитися з ним. Але улюбленець Шелана рішуче відмовився від вигідної пропозиції мадемуазель.

Кюре попереджав Жульєна, що йому не треба піддаватися ілюзіям, адже сан священника може не дати очікуваного. Кюре хвилювався за душу юнака.

Жульєн уперше в житті відчув, що його люблять, і дуже розчулився. Але він хотів одурити людину, яка бачила всі потаємні порухи його душі. Для свого віку він дуже вдало прикривав своє лицемірство правильними словами і жестами.

Пані де Реналь захворіла і навіть злягла, коли дізналася, що покоївка мріє про одруження із Жульєном. Еліза почала страшенно дратувати її. Але, дізнавшись про те, що Жульєн відмовився, пані де Реналь відчула полегшення і пообіцяла Елізі поговорити з гувернером.

"На другий день, після сніданку, пані де Реналь віддалася чарівній насолоді — захищати справу своєї суперниці і бачити, як протягом години Жульєн уперто відмовляється від руки і достатку Елізи... Бурхливий потік щастя, що ринув у її душу після стількох днів розпачу, зломив її сили. Вона знепритомніла".

Прийшовши до тям, вона дуже здивувалася і нарешті спитала себе: "Невже я покохала Жульєна?" Але це відкриття не злякало її, не викликало докорів сумління. "Вона вже навчилася трошки хитрувати з того часу, як покохала". Її тільки стали глибше вражати недолугі жарти чоловіка.

З настанням перших весняних днів пан де Реналь переїхав із сімейством у село. Так робила придворна знать, а мер старанно наслідував її звичаї.

У Вержі стояв замок з чотирма баштами, який належав пану де Реналь. Біля замку був парк, а далі — яблуневий сад.

"Пані де Реналь наче вперше відчула красу природи; вона захоплювалася усім до нестями. Кохання, що проймало її, робило її заповзятливою і рішучою". Без згоди чоловіка вона, за порадою Жульєна, наказала прокласти доріжку через увесь сад. "Це дозволило дітям гуляти зранку, не ризикуючи замочити черевики у росі".

Пані де Реналь цілі дні проводила в саду разом з дітьми. Вони великими сачками ловили метеликів., "Жульєн розповідав їм про дивні звичаї цих бідолашних комашок".

Покоївка Еліза дивувалася, чому пані де Реналь тепер так дбає про свої туалети і міняє плаття тричі на день. Але пані так уважно ставилася до свого туалету без жодних намірів. "Без якоїсь прихованої думки вона майструвала з Елізою нові вбрання", купувала нову тканину на літні сукні.

"Вона привезла з собою у Вержі свою молоду родичку пані Дервіль, з якою колись училася в монастирі Секре-Кер". Подруга помітила, що пані де Реналь дуже щаслива.

Жульєну вже не треба було хитрувати і стримуватись. Далеко від людських поглядів він віддавався радощам життя. Він показав пані Дервіль краєвиди, які вже не були для нього отруєні заздрощами братів і присутністю деспотичного й буркотливого батька. Жульєн уже не ховався із книжками, із захопленням читав міркування про жінок.

Часто темними спекотними вечорами Жульєн і жінки сиділи під величезною липою за кілька кроків від дому. Одного разу він ненароком торкнувся руки пані де Реналь. "Вона в ту ж мить відсмикнула руку, але тут Жульєнові спало на думку, що його обов'язок — домогтися, щоб надалі її рука не уникала його дотику". Він вважав це своїм обов'язком, але страх опинитися у принизливому становищі вмить отруїв усю його радість.

IX

Вечір у маєтку

Другого дня Жульєн окинув пані де Реналь дивним поглядом: "він стежив за нею, наче за ворогом, з яким доведеться битися". Вона ж не могла одвести від нього очей.

Набагато раніше закінчивши уроки з дітьми, Жульєн поринув у думки про те, "що йому неодмінно треба сьогодні ж домогтися, щоб вона залишила свою руку в його руді".

Наставала темна задушлива ніч, наближалася вирішальна мить, і серце Жульєна шалено калатало.

Пані де Реналь, пані Дервіль і Жульєн сіли у садку. Юнак не міг зосередитися, на розмові, страшенно нервувався і боявся виконати дану собі обіцянку, яку вважав

обов'язком. "Обурений своїм боягузством, він сказав собі: "Як тільки годинник проб'є десяту годину, я виконаю те, що цілий день обіцяв собі зробити ввечері, — інакше піду до себе і застрелюсь"".

Кожен удар баштового годинника відбивався в його грудях, та коли пробив десятий, Жульєн "узяв руку пані де Реналь — вона відразу покwapливо відсмикнула її". Мало розуміючи, хлопець знову схопив руку жінки і переміг її останнє зусилля вирватись.

"Душа його сповнилася щастям; не тому, що він любив пані де Реналь, а тому, що нарешті скінчилась ця жахлива мука". Пані Дервіль помітила, що голос пані де Реналь тремтить, і запропонувала йти додому. Пані де Реналь уже хотіла підвестися, але цієї миті Жульєн міцно стиснув руку, яку йому покiрно залишили, і жінка залишилась.

Пані де Реналь відчувала величезну насолоду від того, що її руку стискала рука Жульєна. Вона на хвильку піднялася, поправила вазон з квітами, "але як тільки знов сіла, то віддала йому руку, майже не опираючись, наче це було наперед домовлено між ними".

Вночі пані де Реналь не склепила повік, переживаючи нові для себе почуття. "Жульєн, зовсім знесилений тією боротьбою, яку весь день вели в його серці боязкість і гордість, враз поринув у міцний сон, а на ранок і не згадав про жінку, забувши про свою перемогу. "Спускаючись у вітальню, він напівжартома подумав: Треба буде сказати цій жінці, що я її кохаю".

А внизу його ждав пан де Реналь, який не приховував свого незадоволення, що діти цілий ранок били байдики. Кожне уїдливе слово чоловіка на адресу Жульєна краяло серце пані де Реналь, а гувернер досить різко відповів: "Я нездужав". Це тільки розпалило гнів мера, і він вибухнув грубою лайкою. Жульєн не дуже приховував нищівні погляди на пана і пані де Реналь. Але лише пані Дервіль помітила, скільки в очах Жульєна люті і безмежної зневаги. "Безперечно, саме такі хвилини приниження створюють робесп'єрів".

Усі вийшли в сад, і Жульєн опинився між двома подругами, які взяли його під руки. Вони говорили йому якісь милі речі, але "він зневажав цих двох жінок і всі їхні ніжні почуття".

Між іншим пані де Реналь сказала, що її чоловік наказав перетрусити матраци в усьому домі. Жульєн якось дивно глянув на неї і тихо попросив, щоб пані де Реналь знайшла у його кімнаті в кутку матраца коробочку із портретом і заховала її. Він наполягав, щоб жінка не дивилася на портрет, бо це його таємниця.

Пані де Реналь думала, що в коробочці портрет жінки, яку кохає Жульєн. Насправді там був портрет Наполеона, якого юнак боготворив.

Х

Благородне серце й малі статки

Жульєн зустрів пана де Реналья в будинку і зі злістю попередив того, що піде з цього дому, якщо ще раз почує про нехтування ним своїх обов'язків. Замість перепросити пан де Реналь збільшив платню гувернеру. Він вирішив, що Жульєна переманює до себе

пан Вально, і хотів будь-що перешкодити цьому.

Жульєн відпросився на сповідь до пана Шелана, але пішов у гори, щоб подумати, чого так злякався пан де Реналь, що збільшив йому платню.

"Чисте гірське повітря сповнило його душу спокоєм і навіть радістю".

XI

Вечір

Повертаючись, Жульєн зустрів пана Вально, якому розповів, що йому збільшили платню.

Увечері Жульєн пішов у сад, де його вже чекали пані Дервіль і пані де Реналь. Він намагався заволодіти рукою пані де Реналь, але "після деякого вагання її вирвали".

Підійшов пан де Реналь, став нудно говорити про політику, а Жульєн повторив маневр і заволодів рукою пані де Реналь, хоча її чоловік був за чотири кроки від них.

Пані де Реналь відчувала, що кохає Жульєна. Це почуття було новим для неї, і вона розгубилася від пристрасті, не звіданої досі.

Жульєну було приємно тримати руку цієї чарівної жінки, ніжно цілувати її в темноті саду, але він із задоволенням пішов у свою кімнату, де його чекала недочитана книга.

"Пані де Реналь не могла заснути. Вона переживала в думці раювання, що охопило її, коли відчула, як Жульєн вкриває її руку жагучими поцілунками". Але її душа час від часу поринала в безодню жахливих мук, адже вона, заміжня жінка, чинила гріх, кохаючи іншого чоловіка. Від цих думок їй стало погано.

XII

Подорож

Наступного дня Жульєн відпросився на три дні. Перед від'їздом він хотів побачити пані де Реналь і вийшов у сад. Через деякий час вона прийшла, і Жульєн був зачарований красою схвилюваної жінки. Але вираз її обличчя був підкреслено холодним. Жульєн вирішив, що його зневажають; він відчув пекучу досаду, нічого не сказав про від'їзд, вклонився і пішов.

Жульєн весело простував стежкою в гори до свого друга лісоторговця Фуке. "На майже прямовисному схилі одної зі скель він помітив невеличкий грот". Жульєн забрався в цей грот і відчув себе абсолютно вільним і щасливим. "В безмежній темряві, яка обступила його, душа його поринула в споглядання картин його майбутнього життя в Парижі". Він мріяв про жінку з високою душею, яка кохає його. А він розлучається з коханою тільки для того, "щоб вкрити себе славою й стати ще більш достойним її кохання".

Жульєн переночував у гроті, а вранці пішов до Фуке і розповів другові про сварку із паном де Реналем. Фуке запропонував Жульєнові стати його компаньйоном. Але Жульєн відмовився, бо ця пропозиція закривала йому шлях до слави.

XIII

Ажурні панчохи

Жульєн три дні не згадував про пані де Реналь. Повертаючись у замок, він із задоволенням думав про пропозицію Фуке, яка давала йому можливість розбагатіти і

відчути себе незалежним.

"Весь час, поки Жульєн був відсутній, пані де Реналь невимовно страждала: муки її були найрізноманітніші, але всі однаково нестерпні".

Перед його приїздом пані де Реналь наділа ажурні панчохи, нову сукню з модної тканини. Пані Дервіль помітила ще й те, що, розмовляючи з Жульєном, її подруга блідла, а її "очі, повні тривоги, були прикуті до юного гувернера".

Увечері в темному саду Жульєн хотів скористатися своїм привілеєм, взяв пані де Реналь за руку, відчув потиск її руки, "однак це зовсім не було йому приємно". Він не міг повірити у щирість почуттів цієї чарівної жінки, адже йому здавалося, що вона завжди бачить його "в образі робочого парубка, що, почервонівши по саме волосся, стояв біля дверей дому, не наважуючись подзвонити".

XIV

Англійські ножиці

Пропозиція Фуке зробила Жульєна нещасливим; він не міг обрати щось одне, а тому вирішив продовжувати інтрижку з господинею, "склав собі докладний план кампанії і записав його собі на папері". Цей дурний план пригнічував жвавий розум Жульєна. Він часто не знаходив відповіді на прості запитання, а тому пані де Реналь вважала, що "у нього такий вигляд, неначе він усе обмірковує і кожний вчинок розраховує наперед".

Жульєн поклав собі за обов'язок виправити свою незграбність перед пані де Реналь "і, вибравши слушну хвилину, коли вони переходили з одної кімнати в іншу, скоряючись цьому обов'язку, поцілував її". Ця недоречна витівка страшенно злякала і обурила жінку. "І вся її доброчесність повернулася до неї, бо кохання затьмарилося". Але Жульєн продовжував здійснювати свій план спокуси. Проте він добре бачив, "що йому зовсім не вдається бути не тільки звабливим, але й просто чемним".

Після сніданку всі зібралися у вітальні, і ось тут наш герой не знайшов нічого кращого, як злегка наступити на маленьку ніжку пані де Реналь. Вона злякалася, але ніби ненароком впустила на підлогу ножиці, клубок шерсті, голки, для того, щоб Жульєнів жест міг здатися незграбною спробою підхопити все начиння для вишивання. Це обдурило всіх, крім пані Дервіль. Вона добре розуміла, що означають ці жести.

Жульєн, що ніколи не мав коханки, уперто грав роль Дон Жуана весь день. Відчуваючи себе несосвітеним дурнем, "він сказав панові де Реналю, що йде у Вер'єр до кюре".

Пана Шелана звільнили, і його місце зайняв вікарій Маслон. Допмагаючи доброму кюре перебиратися в нове житло, Жульєн надумав написати Фуке, що він побачив несправедливе ставлення до священиків, а тому для спасіння його душі буде краще відмовитися від сану і пристати на пропозицію друга.

Жульєн хотів "залишити собі вихід, щоб мати змогу зайнятися торгівлею, якщо сумна обережність переможе в ньому героїзм".

XV

Крик півня

Коли Жульєн пішов у Вер'єр, усі його помилки були забуті. Увечері він раптом з неймовірною сміливістю сповістив пані де Реналь, що прийде до неї в кімнату о другій годині ночі. Говорячи це, він тремтів від страху, що вона погодиться. "Роль звабника гнітила його", і він волів би замкнутися у себе в кімнаті, "щоб не бачити цих дам".

Пані де Реналь страшенно обурилася, і в її відповіді "йому виразно почулося слівце "фе"".

Коли опівночі всі розійшлися, Жульєн з похмурою впевненістю вирішив, що пані Дервіль і пані де Реналь його глибоко зневажають. Від цих думок він не міг заснути і "почував себе глибоко нещасним, коли раптом на замковому годиннику пробило дві години".

"Цей звук збудив його так само, як крик півня збудив святого Петра". Жульєн ніколи ще себе так не силував, як тепер. Його коліна підломлювалися, коли він ішов повз кімнату пана де Реналья, який голосно хропів.

У кімнаті пані де Реналь горіло світло. Страх Жульєна був таким великим, що він "забув усі свої честолюбні плани і став самим собою". У відповідь на докори переляканої жінки "він кинувся їй до ніг, обхопив її коліна" і розридався.

Через декілька годин Жульєн вийшов із кімнати пані де Реналь. Він був щасливий, але і в найсолодші миті близькості "він ні на хвилину не дозволяв собі забути про свій "обов'язок" і намагався грати роль покорителя жіночих сердець". Жульєн був схожий на шістнадцятирічну дівчину "з чарівним кольором обличчя, яка, їдучи на бал, з дурного розуму накладає на щоки рум'яна".

Смертельно перелякана появою Жульєна, пані де Реналь "вважала себе пропащою навіки жінкою і, щоб відігнати від себе примару пекла, осипала Жульєна найпалкішими пестощами".

Жульєн, повернувшись у свою кімнату, "був у тому стані здивування й розгубленості, що опановує душу людини, щойно домоглася того, чого давно прагнула".

XVI

Наступного дня

Уранці за сніданком поведінка Жульєна була бездоганною. А пані де Реналь "не могла на нього дивитись, не червоніючи, і водночас їй несила було прожити й хвилини, не глянувши на нього". Ідучи з ідальні в сад, вона схопила й потиснула руку Жульєна, а "він глянув на неї полум'яним зором". Ці таємні знаки не помітив пан мер, але добре розгледіла пані Дервіль. Протягом цілого дня вона дошкуляла подрузі натяками на небезпеку, але тільки набридла їй. Увечері пані Дервіль сіла між закоханими, і ця перешкода збільшила хвилювання пані де Реналь. Вона раніше пішла у свою кімнату і дві години чекання були для неї наче два століття катувань. Але о першій годині ночі Жульєн прослизнув у кімнату своєї коханки.

Цієї ночі він уже не грав роль. "У нього відкрилися очі, щоб бачити, і вуха, щоб чути". Жульєну сподобалося, що пані де Реналь гнітить різниця у віці між ними, але він не розумів її страждань.

"Минуло кілька днів, і Жульєн закохався з усім запалом юності". Він навіть зізнався

пані де Реналь у своїх юнацьких побоюваннях, і це викликало новий спалах любові Жінки. "Я могла б одружитись з таким чоловіком і жити з ним, мов у раю", — часто думала вона, схилившись на юнацьке плече. Вона навчала його безлічі усіляких життєвих дрібниць і правил, підносячи його до свого високого становища, і була безмірно щасливою. "Тільки пані Дервіль зовсім не виявила подібних почуттів". Переконавшись, що її мудрі поради лише дратують подругу, вона раптом покинула Вержі. "Після від'їзду подруги пані де Реналь майже цілі дні проводила віч-на-віч зі своїм коханцем".

XVII

Перший помічник мера

Якось увечері Жульєн необережно заговорив про те, що за часів правління Наполеона молоді французи мали змогу здобути освіту, а зараз відсутність грошей стає причиною нещастя бідняків. Пані де Реналь вважала, що такі думки можуть бути тільки у слуг, і насупила брови. Гроші для неї не мали ніякого значення, адже вона була дуже багата. Ці насуплені брови завдали першого удару ілюзіям Жульєна. Він зрозумів, що вона з ворожого табору, який не допустить, щоб якийсь бідак зробив кар'єру. "У її оточенні всі повторювали, що треба побоюватися появи нового Робесп'єра саме з середовища отих занадто добре освічених юнаків з нижчих верств".

"Жульєн більше вже не наважувався щиро висловлювати свої мрії". Тепер він вирішив спокійно міркувати про все. Йому спало на думку, що пані де Реналь буде безпечніше приходити до нього, ніж йому до неї. Але у нього були книги, які він розгортав тільки вночі, чекаючи побачення. Із цих книг та з виховання, яке проводилося люблячою жінкою, Жульєн дізнався багато корисного про світське товариство, про інтриги, що плетуться навколо безансонського префекта. Привілейоване товариство було глибоко зацікавлене, щоб посада старшого помічника дісталася панові де Муаро, який мав три будинки на королівському тракті. Вони підлягали зносу. Якби панові де Муаро пощастило б із посадою, його будинки і будинки інших заможних городян були б лише трохи перебудовані і стояли б ще сто років.

Одного разу Жульєн дізнався про якийсь спасенний заклад для чоловіків, у який кожен вносить двадцять франків, і де всі члени закладу звертаються один до одного на "ти". У засіданнях по п'ятницях брали участь і високоповажні городяни, і їхні слуги.

Час минав, почуття між закоханими розгорялися дедалі більше. Діти могли помітити їхні ласкаві погляди, інтимні жести, а тому коханцям доводилося бути особливо уважними. Пані де Реналь часто ловила себе на думці, що любить Жульєна, як свою дитину. І хоча поки що їй доводилося відповідати на його наївні хлопчачі запитання, "вона уявляла його собі то папою, то першим міністром, як Рішельє".

XVIII

Король у Вер'єрі

Третього вересня кінний жандарм проскакав Вер'єром. Він сповістив, що в неділю у місто прибуде король. Пан де Реналь зайнявся організацією почесної варти, а її командиром призначив пана де Муаро. Дружини лібералів просили пані де Реналь

посприяти, щоб мер призначив їхніх чоловіків до почесної варти, а закохана жінка задумала нечувану річ: "вона добилась у пана де Муаро і в суперпрефекта де Можірона, щоб Жульєна призначили до почесної варти, хоч на це місце претендували п'ять чи шість юнаків з родин багатих фабрикантів..." Пан Вально, який ненавидів Жульєна, погодився дати йому одного зі своїх нормандських коней. Пані де Реналь хотіла вразити коханця костюмом. "Вона замовила йому повну форму, зброю, кашкет — все потрібне для почесного вартового" не у Вер'єрі, а чомусь у Безансоні.

"Король хотів відвідати мощі святого Климента, що зберігаються в Бре-ле-О, за милю від Вер'єра". Новий кюре не хотів допустити присутності на церемонії опального Пана Шелана, і панові де Реналю довелося доводити кюре, що короля супроводжує маркіз де ла Моль, який "уже тридцять років знає абата Шелана". Якщо він дізнається про опалу Шелана, то сам піде до будиночку старого. Усе закінчилося тим, що Шелану відправили запрошення "взяти участь в урочистій церемонії". Пан Шелан зажадав, щоб Жульєн супроводжував його як іподиякон.

З раннього ранку у неділю вулиці Вер'єра наповнилися тисячами городян і селян. Десять годин загули всі дзвони: король вступив на територію департаменту. Почесна варта рушила. "Усі милувалися блискучими мундирами, кожен пізнавав чи то родича, чи то приятеля". У дев'ятій лаві першим їхав "дуже гарний, стрункий юнак, якого спочатку ніхто не міг впізнати". Раптом хтось вигукнув, що це син тесляра Сореля, і в натовпі зчинився переполох. "Всі одноголосно висловлювали обурення мером, особливо ліберали", що в почесну варту призначено "майстрового", "гувернера", "мужицьке поріддя".

Тим часом Жульєн почував себе найщасливішою людиною у світі. "Він уявляв себе ад'ютантом Наполеона, що мчить атаку на ворожу батарею".

Його величність мав після обіду вирушити на поклоніння мощам святого Климента. Жульєн, зітхаючи, переодягся у свій старенький чорний костюм, сів на коня і через кілька хвилин опинився в Бре-ле-О. Навколо відбудованого під час Реставрації старого абатства товпилася десятитисячна юрба. Святу реліквію мав показати королю молодий єпископ агдський, племінник пана де ла Моля. "Але зараз цього єпископа ніде не могли знайти". Зухвалі лакеї єпископа не пустили до нього навіть пана Шелана, який був ректором капітулу Бре-ле-О і "мав привілей входити в усякий час до єпископа своєї церкви".

"Горда Жульєнова натура обурилася із зухвалості лакеїв ". Він так рішуче кинувся в келію, де був єпископ, що слуги не посміли зупинити його. Жульєн побачив молодого єпископа у похмурій залі перед великим дзеркалом, "Правою рукою він поважно роздавав благословення в бік дзеркала". Тільки пізніше Жульєн зрозумів, що єпископ, який був старшим за нього на шість чи вісім років, просто вчився роздавати благословення.

Жульєн, як особа, приставлена до абата Шелана, ніс балдахін для короля і був за шість кроків від його величності під час молитви перед вітарем у маленькій каплиці.

Після служби пан де ла Моль наказав роздати селянам десять тисяч пляшок вина.

Перед від'їздом король відвідав дім мера.

XIX

Мислити — значить страждати

Прибираючи в кімнаті, де гостював пан де ла Моль, Жульєн знайшов листа, що написав до маркіза пан де Шолен. Це було прохання дати йому місце завідувача вер'єрською лотерейною конторою.

Цей лист показував Жульєну шлях, яким йому треба йти.

Через тиждень після від'їзду короля від пересудів, смішних пліток, об'єктами яких були король, єпископ, маркіз де ла Моль, бідолаха Муаро, який упав з коня перед каретою короля, "залишились тільки балачки про непристойну безсоромність, з якою "пропхнули" в лави почесної варті отого Жульєна Сореля, сина тесляра".

Сім'я мера повернулася до Вержі, а невдовзі тяжко захворів найменший хлопчик, Станіслав-Ксав'є. "Пані де Реналь раптом пройняли жорстокі докори сумління". Вона стала дорікати собі за кохання до Жульєна, вважаючи, що це Боже покарання за злочин перелюбу. Вона довела себе до того, що готова була зізнатися чоловікові у своєму гріховному коханні до гувернера. І ніякі розумні докази Жульєна не тільки не заспокоювали, а навпаки, дратували її. Юнак розумів її стан і любив ще більше за те, що вона все-таки кохала його, навіть думаючи, що цим убиває свого сина. Пані де Реналь хотіла своїми стражданнями і відмовою від кохання покаятися перед Богом, але сльози і вмовляння Жульєна змінили її рішення розповісти все чоловікові.

Станіслав став помалу одужувати, і щастя закоханих "відтепер стало піднесеним, а полум'я, що сушило їх, запалало ще сильніше. Вони віддавались безумним поривам... Тепер їхнє щастя іноді нагадувало злочин".

Одного дня Еліза пішла у Вер'єр і зустріла пана Вально, що був дуже сердитий на Жульєна. Саме від покоївки пан Вально дізнався образливу для себе новину: найблискупіша у окрузі жінка, "якій він протягом шести років виявляв стільки уваги", і всі це бачили, "взяла собі в коханці отого ремісника, що вдає із себе гувернера".

Того ж вечора пан де Реналь одержав анонімного листа, "в якому найдокладніше сповіщали про те, що відбувається в його домі".

XX

Анонімні листи

Жульєн бачив, як пан де Реналь читав листа, люто поглядаючи на гувернера, а тому вирішив, що сьогодні йому не слід зустрічатися з коханкою. А ранком він отримав записку, в якій пані де Реналь писала про своє кохання і про свої підозри щодо автора анонімки: це був пан Вально. Щоб відвести від себе підозру, вона пропонувала Жульєну написати ще один анонімний лист, уже на її адресу, в якому було б сказано, що "автор" знає про її гріх і пропонує назавжди порвати з селяком. Цей лист мав бути написаний на папері пана Вально.

Потім пані де Реналь віддасть цього листа чоловікові і переконає його, що це пан Вально мстить їй за нелюбов і відразу до нього.

За її хитромудрим планом Жульєн повинен був виїхати у Вер'єр, влаштуватися там,

заприятелювати з усіма, навіть з лібералами. Нехай у Вер'єрі думають, що він "має намір влаштуватися гувернером у пана Вально чи в когось іншого". Пані де Реналь була впевнена, що її чоловік ставитиметься до Жульєна так, "як йому вкаже громадська думка".

XXI

Діалог із владарем

Цілу годину Жульєн майстрував анонімного листа. Пані де Реналь просто, рішуче взяла його, поцілувала дітей і швидко пішла. Жульєн був вражений величним спокоєм своєї коханки.

Пан де Реналь, отримавши анонімний лист, зазнав страшного потрясіння. Він тепер боявся зізнатися самому собі, що зовсім не має друзів, з якими міг би порадитись. Фалькоса і Дюкро, друзів дитинства, він відштовхнув від себе своєю пихатістю у 1814 році. "Вони були не з дворян, і він захотів покласти край тонові рівності, який встановився між ними з дитячих років".

У його душі бушувала буря. Він розумів, що більше не знайде собі такої розумної, красивої і багатой дружини, як Луїза. Якщо у сім'ї мера спалахне сварка, то з нього сміятиметься все місто. Але ж і прощати зраду не можна.

Після багатьох годин вагань пан де Реналь вийшов у сад і раптом на алеї зустрів ту, якій нещодавно бажав смерті. Його дружина йшла з церкви. Вона подала йому листа. "Оцю мерзоту, — сказала вона, — мені передав... якийсь підозрілий суб'єкт. Я вимагаю від вас одного: щоб ви негайно відіслали до батька цього пана Жульєна".

Пан де Реналь люто зібгав цей лист і мовчки широкими кроками пішов геть. Пізніше між подружжям відбулася розмова, після якої пан де Реналь, повіривши у невинність дружини, дав Жульєну відпустку з умовою, що той поїде у Вер'єр.

XXII

Так діяли у 1830 році

Пан де Реналь наказав Жульєну жити в домі пана Шелана. На третій день перебування до абата приїхав пан суперпрефект де Можірон, який довго вихваляв скромність напіврозжалуваного гувернера, а потім запропонував йому назавжди покинути роботу в пана де Реналья і перейти до одного урядовця виховувати його дітей. Жульєн дипломатично висловив свою вдячність за пропозицію, багато говорив про свою повагу до пана мера і до вер'єрського товариства. "Жодному ще міністрові-балакунові не вдавалося наговорити так багато слів, не сказавши при цьому так мало". Суперпрефект так і не добився від Жульєна чогось певного.

Пізніше Жульєну передали запрошення на обід до пана Вально. Він, виявляючи шанобливість, прийшов раніше і "застав цю значну особу перед купою папок із справами. Густі чорні баки, неймовірна шевелюра, феска... величезна люлька, вишивані туфлі, масивні золоті ланцюжки..." викликали у Жульєна бажання віддубасити палицею цього провінційного грошового туза.

На обіді були збирач податків, акцизний інспектор, жандармський офіцер, двоє чи троє урядовців з дружинами, кілька багатих лібералів. Приймала гостей дружина

Вально, одна з найзнатніших дам у Вер'єрі. "У неї було грубе мужоподібне обличчя, яке вона заради урочистого випадку густо нарум'янила..." Жульєн згадав про красу і вишуканість пані де Реналь. Слуги в пишних лівреях наливали дороге вино, а Жульєну спало на думку, що тут, за стіною, сидять голодні мешканці притулку. "Незважаючи на все лицемірство, до якого він так часто вдавався, він відчув, як в нього по щоці скотилася велика сльоза". Він думав про прекрасні часи панування Наполеона, коли люди завойовували щастя в боях і боролися з підлотою. Та його мрії перебив один з гостей, який попросив Жульєна продемонструвати знання з латинської мови. Жульєн проказав напам'ять уривки з Нового Завіту, перекладав латинські фрази. Гості аплодували і захоплено перешіптувалися. Обід закінчився, і перш ніж піти, "Жульєн отримав чотири чи п'ять запрошень на обід".

У їдальні підпиті гості ще говорили про чудові здібності Жульєна, а він уже попрощався. Вийшовши за ворота, Жульєн із задоволенням вдихнув свіже повітря. "Ну й компанія! — думав він. — Хай би вони дали мені навіть половину того, що крадуть, я все одно не згодився б із ними жити".

Проте він став модним і, виконуючи наказ пані де Реналь, мусив ще кілька разів бути присутнім на подібних обідах. "Серед юрби цих нових для нього людей Жульєн знайшов, як йому здалося, одну чесну людину: то був математик, на ім'я Ґро, якого вважали якобінцем".

Жульєн був дуже обережний у висловлюваннях, виконував усі накази пані де Реналь, але дуже скучав за коханкою. Та ось одного ранку вона приїхала до нього разом з дітьми. Це була безмежно щаслива, хоч і коротка зустріч. Жульєн слухав щебетання дітей, дивувався ніжності їхніх голосів, простоті і благородству в усій їхній поведінці "і відчував потребу очистити свою уяву від усіх цих вульгарних манер, гидких вчинків і думок, серед яких змушений був існувати у Вер'єрі".

Пан де Реналь був незадоволений радісним настроєм сім'ї за його відсутності. Хворобливе самолюбство підказувало йому, що Жульєн може стати в сто разів милішим для дітей, ніж він, господар дому.

Пані де Реналь не звернула уваги на похмурий настрій чоловіка, їй спало на думку затриматися у Вер'єрі, і вона заявила, що хоче зробити покупки.

"Пан де Реналь покинув свою дружину в першій же галантерейній крамниці, в яку вона зайшла: йому треба було відвідати декого. Повернувся він ще в похмурішому настрої, бо переконався, що ціле місто цікавиться ним і Жульєном". Усі хотіли знати, чи залишиться Жульєн учителем дітей мера за шістсот франків, "чи перейде на вісімсот — до пана директора притулку". Сам пан Вально прийняв пана де Реналья дуже холодно: "у провінції так рідко трапляються необачні вчинки, що з ними розправляються жорстоко".

Пан Вально був "під владою пана де Реналья, але був активнішим, далеко енергійнішим, ніж той, і, нічим не гребуючи, у все втручався, невпинно до когось ходив, комусь писав... і, ні на що особисто не претендуючи, кінець кінцем похитнув авторитет свого мера в очах церковної влади". Він домогся звільнення старого кюре

Шелана, але опинився у цілковитій залежності від старшого вікарія Фрілера, який "давав йому тепер досить дивні доручення".

Пан Вально хотів зберегти за собою керівництво притулком, а тому в боротьбі з мером шукав собі союзників навіть серед лібералів. "Ніколи гонор у боротьбі з найжадібнішою, дріб'язковою прихильністю до грошей не призводив людину до того жалюгідного стану, в якому був пан де Реналь" тепер.

XXIII

Турботи чиновника

"Одразу після обіду вся сім'я виїхала у Вержі, але через день Жульєн знов побачив їх усіх у Вер'єрі". Він помітив, що пані де Реналь щось приховує від нього, адже при його появі часто уривалася розмова. Жульєну здавалося, що вона хоче замінити його іншим коханцем, і "він зробився холодним і стриманим". Та мова між подружжям йшла лише про продаж великого старого будинку.

"Жульєн пішов на торги". Він стояв серед юрби і прислухався до розмов. Якийсь чоловік був готовий дати за будинок вісімсот франків, але право на цей будинок отримав начальник канцелярії префектури пан де Сен-Жіро всього за триста тридцять франків. Усі розуміли, що пан де Сен-Жіро повинен дякувати за це панові Вально, і навіть мер не зміг цьому протидіяти.

"Увечері всі мовчазно сиділи біля каміна..." Раптом пролунав дзвінок, і "в кімнату увійшов дуже гарний пан з пишними чорними баками". Це був славетний італійський співак синьйор Джеронімо, який привіз листа пані де Реналь від її кузена кавалера де Бовезі.

"Веселий неаполітанець вніс несподіване пожвавлення в цей сумний вечір... Він проспівав з пані де Реналь невеликий дует. Потім зачарував усіх різними оповіданнями" про своє навчання в консерваторії і виступи в театрі.

"На другий день пан і пані де Реналь дали синьйору Джеронімо листи, потрібні для того, щоб бути рекомендованим до французького двору". Після його від'їзду Жульєн часто на самоті думав про те, яку роль у житті людини відіграє випадок і добрі знайомства.

Сім'я пана де Реналья покинула ліси Вержі, а порядне товариство Вер'єра продовжувало лихословити про пані де Реналь і Жульєна. Ці чутки дійшли до пана Шелана, який силою свого авторитету намагався переконати юнака виїхати з міста. Пан де Реналь теж відверто поговорив з дружиною. Він зізнався їй, що громадська думка у Вер'єрі якось дивно налаштована, а тому треба зробити так, "щоб Жульєн покинув Вер'єр і вступив до безансонської або діжонської семінарії".

Пані де Реналь була в розпачі. Вона думала про те, що Жульєн покохає іншу і забуде її. Але розставання було неминучим. Жульєн попросив у пана де Реналья рекомендаційні листи, і мер з радості звеличив усі його чесноти.

Пані де Реналь з цієї хвилини могла думати тільки про одне: "Я бачу його востаннє".

XXIV

Велике місто

Жульєн прибув до Безансона — одного з найкрасивіших міст Франції і, перш ніж поховати себе за стінами семінарії, вирішив спочатку оглянути високі стіни, глибокі рови, грізні гармати фортеці, а потім пообідати у кав'ярні.

У просторій залі кав'ярні на двох більярдах ішла гра. Гравці були високі на зріст, з важкою ходою, величезними бакенбардами, в довгих сюртуках. "Ці благородні нащадки стародавнього Бізонтія не розмовляли, а кричали, вдаючи з себе грізних воїнів".

"Дівчина, що сиділа за прилавком, звернула увагу на вродливе обличчя юного провінціала", який сором'язливо стояв на порозі кав'ярні. Вона звернулася до нього, і Жульєн чемно замовив чашку кави з хлібом. Дівчина запросила його сісти за столик біля прилавка, поставила перед ним чашку, цукор і хлібець. "Жульєн замріявся, порівнюючи в думці красу цієї веселої білявої дівчини з деякими хвилюючими спогадами, які раз у раз виникали перед ним".

Красуня Аманда уважно дивилася в очі Жульєна і, здається, зрозуміла причину його ніяковості: він опинився у великому місті без знайомих. Дівчина написала свою адресу на картці і передала її Жульєну, який сказав, що безтямно закохався в неї. "Він цитував зачарованій мадемуазель Аманді "Нову Елоїзу" і був щасливий від власної хоробрості", як раптом "один з її коханців з'явився в дверях кав'ярні".

Він підійшов до прилавка, безцеремонно налив собі склянку горілки і втупився у Жульєна. Юнак "схопився, не тямлячи себе від Люті, але не знав, як почати сварку". Аманда стала між чоловіками і не дала розгорітися сварці.

Нарешті Жульєн пішов. "Він пробув у Безансоні всього кілька годин, а йому вже було за що докоряти собі".

XXV

Семінарія

"Ще здаля Жульєн побачив на дверях залізний золочений хрест". Семінарія лякала його, вважалася йому земним пеклом, з якого вже не вийти. "Кінець кінцем він наважився подзвонити". Хвилини за десять двері відчинив дуже дивний святенник із зловісним обличчям і мовчки повів юнака до ректора семінарії пана Пірара. У Жульєна шалено калатало серце, підгиналися ноги, "він заплакав би, але не смів". Вони увійшли в теплу кімнату. Біля столу сидів чоловік у зношеній сутані і щось писав. Раптом він підвів голову, і Жульєн "побачив довге обличчя, вкрите червоними плямами, яких не було тільки на лобі, мертвотно блідому. Між цими червоними щокми й білим лобом виблискували маленькі чорні оченята, що могли б злякати й найхоробрішого. Густе, гладеньке й чорне, як смола, волосся облягало величезне чоло". Від страху перед цим чоловіком Жульєн раптом знепритомнів. Прийшовши до тями, юнак побачив, що абат Пірар читає листа пана Шелана, в якому той характеризував Жульєна як кмітливу людину.

Пан Пірар звернувся до Жульєна латинською мовою, і юнак достойно витримав екзамен з теології, логіки і Святого Письма, але виявив повне незнання учення отців церкви. Ректор наказав воротарю відвести Жульєна в окрему келію; "це була маленька

кімнатка на вісім квадратних футів, на верхньому поверсі будинку".

XXVI

Світ, або те, чого бракує багатію

Вранці Жульєн спізнився до сніданку. Наглядач його суворо вилаяв, та він не виправдовувався, а схрестив руки на грудях і сказав із засмученим виглядом: "Согрішив, преподобний отче".

Семінаристи, яких Жульєн поклав собі розглядати як ворогів, зрозуміли, що цей новенький не новачок у їхній справі.

"Всі перші кроки нашого героя, переконаного в тому, що він діє дуже обережно", були дуже необачні: духівником він вибрав абата Пірара; показав себе гарним учнем, що в семінарії сприймалося всіма дуже негативно; був мовчазним, а всі думали, що він зарозумілий.

Листи до Жульєна не доходили: їх читав і спалював абат Пірар.

Одного разу до нього приїхав Фуке. Друзі довго розмовляли. І раптом Фуке сказав, що пані де Реналь "вдалася в найглибше благочестя... у найпалкішу побожність".

Приїзд Фуке і розмова з ним навели Жульєна на думку, що з самого початку свого перебування в семінарі він тільки те й робив, що помилявся. Він обмірковував кожний крок свого життя, але не дбав про деталі. Безліч дрібних похибок створили йому репутацію "вільнодумця", адже він мислив замість того, щоб сліпо коритись авторитетові. "Відтепер увага Жульєна була завжди насторожі. Він повинен був удавати з себе зовсім іншу людину". Але й після багатьох місяців невпинних зусиль Жульєна його манери зовсім не свідчили про сліпу віру.

Найгрубіші селяки-семінаристи почували повагу до грошей, багатства, до уряду. Спочатку Жульєн їх зневажав, але нарешті відчув жаль: ці хлопці з дитинства знали лише злидні. Вони були переконані, що духовне звання дасть їм можливість добре обідати і мати взимку теплий одяг.

Одного разу Жульєна викликав ректор. У руках абат Пірар тримав гральну карту з адресою Аманди. Жульєн зрозумів, що її викрали донощики абата Кастанеда, заступника ректора. Спокійно витримавши грізний погляд абата Пірара, Жульєн розповів, що це адреса незнайомої жінки, хазяйки кав'ярні, яка пожаліла його і згодилася допомогти.

Усе, що він сказав, було ретельно перевірено. Абат Пірар попередив Жульєна, що зберігати цю адресу — велика необережність, що може зашкодити й через десять років.

XXVII

Перший життєвий досвід

У семінарії Жульєн лишався сам, як човен, покинутий серед океану. "Це була найтяжча пора його життя". На уроках викладачі доводили семінаристам, що уряд — це влада, яку треба поважати самим і вчити паству коритися цій владі. Учні мріяли про одне — дістати прибуткову парафію. Вони розповідали історії про знайомих священиків, які отримували місця підлабузництвом, умінням вчасно догодити. "Жульєн

бачив, як з'являється у них ідея другого бога, але бога далеко могутнішого і страшнішого, ніж перший. Цим богом був папа".

Щоб викликати до себе повагу, Жульєн розповів семінаристам все, що знав із книг про папу. Але "їм не сподобалось, що він краще за них викладає їхні власні думки". Вони пліткували про Жульєна, називали його Мартін Лютер.

XXVIII

Процесія

"Хоч як намагався Жульєн прикидатися нікчемним і дурним, він не міг нікому догодити, бо занадто відрізнявся від інших". Тільки викладач риторики абат Ша-Бернар був обманутий готовністю Жульєна "всьому вірити й строїти з себе дурника". Часто після лекції він брав юнака під руку, походжав з ним садом і розповідав про різні соборні прикраси, бо був розпорядником церемоній у соборі.

Якось увечері Жульєна покликали до абата Пірара, який наказав юнакові йти до абата Ша-Бернара, щоб допомогти прикрасити собор до свята. Це був перший вихід Жульєна у місто, відколи він вступив до семінарії.

Абат Ша зустрів Жульєна на паперті дорогого його серцю собору, готичні пілони якого треба було задрапувати червоним адамашком. Ось коли Жульєну стала в пригоді його спритність. Він немов літав з однієї драбини на іншу, виконуючи важку роботу. Наостанок треба було закріпити п'ять величезних китиць із пер на великому балдахіні над головним вівтарем. Дістатися туди можна було лишень по старому дерев'яному карнизу на висоті сорока футів. Ніхто не хотів ризикувати, адже карниз, можливо, підточено шашелем. І тоді Жульєн дуже спритно заліз по драбині і закріпив китиці. Абат Ша розчулено сказав, що ще ніколи його собор не був так гарно прикрашений.

Коли задзвонили до свята, абат Ша поставив Жульєна сторожити церкву від злодіїв. Пахощі ладану і трояндових пелюсток, урочисті звуки великого дзвона викликали в душі юнака хвилю тепла. Він цілком віддався своїм мріям у пустій церкві. Та раптом Жульєн помітив двох жінок, які стояли на колінах у сповідальні. Він підійшов ближче. Одна з жінок повернула голову, почувши кроки Жульєна, голосно скрикнула і знепритомніла. "І в ту ж мить Жульєн побачив плечі і шию зомлілої дами. Добре знайоме йому кручене намисто з великих перлин вразило його зір". Це була пані де Реналь! Другою жінкою була пані Дервіль. Побачивши Жульєна, вона владно сказала, щоб він ішов геть, поки пані де Реналь не опритомніла. Розгубившись, Жульєн послухався і відійшов.

XXIX

Перше підвищення

Жульєн ще не зовсім оговтався після зустрічі в соборі, коли якось уранці його покликав до себе суворий абат Пірар. Він сказав, що загалом задоволений поведінкою Жульєна, хоча той буває іноді необережним і нерозважливим. Та в нього є іскра, якою не слід нехтувати, а тому абат призначив Жульєна репетитором з Нового і Старого Завіту. Почувши це, Жульєн піддався щирому пориву: "він підійшов до абата Пірара, взяв його руку і підніс її до вуст". Голос ректора зрадив його і тремтів, коли він зізнався

у прихильності до Жульєна, адже посада вимагає від нього неупередженого ставлення до всіх учнів.

"Жульєн так давно не чув дружніх слів... що розридався. Абат Пірар обняв його. Це була солодка хвилина для обох".

Тепер ситуація змінилася: Жульєн обідав сам, він мав ключ від саду і міг там гуляти, та й ненависть семінаристів значно послабшала.

"Відтоді, як Жульєн дістав нове призначення, ректор семінарії відверто уникав розмовляти з ним без свідків... Незмінне правило суворого Пірара було таке: коли, на вашу думку, людина чогось варта, намагайтесь перешкодити їй в усіх її бажаннях і прагненнях. Якщо вона має справжні достоїнства, то зуміє подолати чи обминути всі перешкоди".

"Надійшли іспити. Жульєн відповідав блискуче..." У семінарії закладалися, що він буде першим і в загальному екзаменаційному списку, але в кінці іспиту один хитрий екзаменатор заговорив з ним про Горація та Вергілія, і Жульєн, забувши, де знаходиться, став цитувати цих світських авторів. Ця підла каверза екзаменатора призвела до того, що сам абат де Фрілер поставив своєю рукою біля імені Жульєна № 198. "Де Фрілер з насолодою робив цю неприємність своєму ворогові, янсеніту Пірару".

Через кілька тижнів Жульєн одержав із Парижа листа і п'ятсот франків від імені Поля Сореля. Юнак вирішив, що це подарунок від пані де Реналь. Але ці гроші були від маркіза де ла Моля.

Багато років тому абат де Фрілер купив половину одного маєтку, другу половину якого дістав у спадщину пан де ла Моль. Між двома високими особами виникла суперечка, потім — судовий процес. Пан де ла Моль звернувся за порадою до абата Пірара. Пан Пірар познайомився зі справою і виявив, що правда на боці пана де ла Моля. Між ними зав'язалося ділове листування, яке згодом Вилилося у дружбу. Щоб хоч чимось насолити абатові де Фрілеру і підтримати пана Пірара, який нізащо не взяв би грошей, маркіз надіслав п'ятсот франків його улюбленому учневі.

Незабаром абат Пірар одержав листа від пана де ла Моля, в якому маркіз запрошував янсеніта у Париж і пропонував йому посаду в одній з найкращих парафій в околицях столиці.

"Суворий абат Пірар, сам того не підозрюючи, любив свою семінарію, де було повно його ворогів, семінарію, якій були присвячені всі його думки протягом п'ятнадцяти років". Він довго розмірковував, але все ж таки вирішив прийняти пропозицію маркіза. Абат написав листа де ла Молю і склав для єпископа послання, в якому розповів про всі мерзенні дрібні причіпки пана де Фрілера. Це послання повинен був відвезти Жульєн. Монсеньйор єпископ обідав. "Таким чином, Жульєн передав листа самому пану де Фрілеру, якого не знав в обличчя".

Абат безцеремонно розпечатав лист, адресований єпископові. Поки він читав, здивований Жульєн встиг придивитися до нього. Пан де Фрілер був дуже вродливий, але в його рисах проступала надзвичайна хитрість і криводушність. "Згодом Жульєн дізнався, в чому полягав особливий талант абата де Фрілера. Він умів розважати

єпископа..." і "вибирав кісточки з риби, яку подавали монсеньйорові".

Єпископ безансонський, людина з випробуванням у довгих еміграціях розумом, "мав понад сімдесят п'ять років і не дуже турбувався про те, що буде через десять років". Він запросив Жульєна на обід, щоб докладно розпитати про абата Пірара та семінарію. Та спершу йому схотілося дізнатися про навчання Жульєна. Він поставив юнакові кілька запитань з догматики, потім перейшов до світської літератури і був вражений знаннями Жульєна. Майже опівночі єпископ відправив юнака в семінарію, подарувавши йому вісім томів Тацїта.

До другої години ночі абат Пірар розпитував Жульєна про те, що говорилося в єпископа. А ранком усі семінаристи знали про подарунок монсеньйора. "З цієї хвилини вже ніхто не заздирив йому, всі відверто підлещувались до нього".

"Десь опівдні абат Пірар покинув своїх учнів, звернувшись перед тим до них із суворим повчанням", але "ніхто в семінарії не поставився серйозно до промови колишнього ректора. Ніхто в Безансоні не вірив, що можна добровільно відмовитися від посади, яка давала змогу розбагатіти".

XXX

Честолюбець

"Абата вразила благородна зовнішність і мало не жартівливий тон маркіза". Майбутній міністр прийняв пана Пірара "без усіх церемонних чемностей великого вельможі", які були лише марним гаянням часу.

Маркіз розпитав абата Пірара про справи у Франш-Конте, розповів про власні справи, пожалівся, що поряд з ним немає людини, яка вела б його листування. Подумавши трохи, пан Пірар запропонував де ла Молю взяти секретарем Жульєна.

Через декілька днів після від'їзду абата Пірара Жульєн отримав листа із вимогою виїхати в Париж. Перш ніж назавжди покинути Вер'єр, він вирішив ще раз побачитися з пані де Реналь. Пізно вночі юнак заліз по драбині в кімнату коханої, але зустрів там холодний прийом. Пані де Реналь каялась у злочині перелюбу, з усіх сил опиралася любові, якою дихало кожне слово Жульєна, відштовхувала його руки від себе. Та все змінилося, коли Жульєн розповів, що їде в Париж назавжди. "Вона забула про небезпеку, яка їй загрожувала від чоловіка, бо її лякала набагато більша небезпека — Жульєнові сумніви щодо її кохання" і його від'їзд. Це була ніч раювання. Ранком вони втягли драбину в кімнату, щоб Жульєн міг залишитися. Пані де Реналь цілий день годувала свого коханого, намагалася надовго залишатися в кімнаті, і це викликало підозри чоловіка. Увечері закохані вечеряли, коли "раптом хтось щосили заторгав двері" і почувся розгніваний голос пана де Реналья. Жульєнові довелося напівроздягненому плигати з вікна туалетної кімнати пані де Реналь.

ЧАСТИНА ДРУГА

I

Втіхи сільського життя

Жульєн їхав у Париж поштовою каретою і уважно слухав розмову двох знайомих чоловіків. Сен-Жіро розповідав Фалькозу, що чотири роки тому, прагнучи простоти і

щирості, яких немає в Парижі, вирішив купити чарівний маєток у горах біля Рони. Його добре прийняли сусідні дрібні поміщики і сільський вікарій. Але незабаром у нього стали вимагати гроші на якісь благочестиві товариства, а коли він відмовився давати, то отримав прізвисько "нечестивець". Далі посипалися неприємності: вікарій не благословляв його поля, селяни отруїли рибу в ставку, муляр і стельмах дурили його, ліберали вимагали голосувати за незнайому людину. І ось тепер Сен-Жіро продає маєток і тікає від сільського життя в Париж, де може сховатися від усіх неприємностей у квартирі на п'ятому поверсі, вікнами на Єлисейські Поля.

Слухаючи все це, Жульєн несміливо вказав Сен-Жіро на приклад пана де Реналя, але у відповідь отримав новий вибух емоцій щодо мера Вер'єра, пройдисвіта Вально та інших жителів міста.

"Жульєн не відчув особливого хвилювання, коли вдалині показався Париж, надхмарні замки майбутнього відступали в його уяві перед живими спогадами про двадцять чотири години, щойно проведені у Вер'єрі". У будинку пана де ла Моля Жульєна зустрів абат Пірар, який холодно пояснив, що він житиме в домі найбільшого вельможі Франції і вестиме листування, розповів про сім'ю маркіза. Дев'ятнадцятирічний син пана де ла Моля граф Норбер — "справжній денді, вітрогон, який опівдні не знає, що робитиме о другій годині. Він дотепний, хоробрий, воював в Іспанії".

Дружина маркіза де ла Моля — "висока білява жінка, дуже побожна, погордлива, надзвичайно чемна і зовсім нікчемна... Вона навіть не вважає за потрібне приховувати, що єдина заслуга, гідна поваги в її очах, — це мати в своєму роді предків, які брали участь у хрестових походах".

II

Вступ у світ

Жульєн був у захопленні від будинку маркіза де ла Моля, але абат Пірар остудив гарячковість юнака, сказавши, що в цьому домі на нього чекають важкі випробування.

У одній із кімнат "сидів сухенький чоловічок із жвавими очима, в білявій перуці". Жульєн ледве впізнав у ньому пихатого вельможу, якого він бачив в абатстві Бре-ле-О. Вони поговорили якихось три хвилини. Коли Жульєн і абат Пірар вийшли, священник сказав, що сміливість погляду юнака здалася йому не дуже чемною.

Абат повів Жульєна до кравця, потім до інших майстрів, щоб замовити одяг, взуття і сорочки. Повернувшись в особняк, Жульєн опинився у величезній бібліотеці, де було безліч розкішно опрацьованих книжок.

Через деякий час пан де ла Моля завів його до вітальні, що виблискувала позолотою. Тут було декілька незнайомих людей. Маркіз відрекомендував юнака високої і величній дамі — пані де ла Моля, яка ледь глянула в його бік.

"О пів на сьому до кімнати ввійшов гарний юнак з вусиками, дуже блідий і стрункий; в нього була маленька голівка". Це був граф Норбер де ла Моля.

Сіли за стіл. Навпроти Жульєна сіла "молода особа, надзвичайно світла блондинка, дуже струнка" з гарними очима, які, проте, "відбивали велику душевну холодність". Це

була мадемуазель Матильда, донька маркіза.

Гості, мабуть, уже чули від маркіза про освіту Жульєна, "бо один з них почав розмову з ним про Горація". Юнак почувався зовсім спокійно, вдало відповідав, і "цей своєрідний іспит вніс деяке пожвавлення у занадто серйозний настрій за обідом". Жульєн сподобався товариству.

III

Перші кроки

Наступного ранку Жульєн переписував листи в бібліотеці, коли туди зайшла через потайні дверцята мадемуазель Матильда. Вона здалася Жульєну суворою і погордливою.

О третій годині з'явився граф Норбер. Він був надзвичайно люб'язний і запропонував Жульєну проїхатись верхи. На прогулянці Жульєн упав з коня, а за обідом сам розповів про цю пригоду. "Мадемуазель Матильда даремно стримувала сміх; нарешті вона без церемоній почала розпитувати про подробиці".

Наступного дня у бібліотеці Жульєн застав якогось молодого чоловіка, "юнак був дуже старанно вдягнений, але на вигляд миршавий, з заздрісним поглядом". Це був Тамбо, племінник академіка, приятеля пані де ла Моль. Він працював в окремій кімнаті, але захотів скористатися з привілею Жульєна і переніс своє письмове приладдя в бібліотеку. Та маркіз суворо вичитав Тамбо і прогнав з бібліотеки.

О четвертій годині граф Норбер знову взяв Жульєна на прогулянку верхи. "Разів двадцять Норбер бачив, що Жульєн ось-ось упаде, але врешті прогулянка закінчилась щасливо". За обідом граф вихваляв Жульєна за сміливість, та, "незважаючи на всю цю доброзичливість, Жульєн невдовзі став почуватися самотнім у цій сім'ї".

IV

Палац де ла Моль

В аристократичній вітальні палацу маркіза Жульєн справляв дивне враження на гостей. Пані де ла Моль просила чоловіка посилати його з якимсь дорученням у ті дні, коли на обід будуть запрошені певні особи, але маркіз хотів довести іспит до кінця.

Жульєн намагався розібратися в новому оточенні. Він відзначив кількох друзів дому, зубожілих дворян, які про всяк випадок упадали коло нього.

Господарі дому майже завжди були бездоганно чемні.

Говорити на прийомах можна було цілком вільно, "аби тільки не казали доброго про Беранже, Вольтера, Руссо та про опозиційні газети. Молодь боялась розмовляти про щось таке, що може характеризувати їх як вільнодумців". "Незважаючи на гарний тон, на бездоганну чемність, на бажання бути приємними, на всіх обличчях відбивалась нудьга".

Для Жульєна обідати щодня за столом маркізи було найтяжчою частиною його обов'язків, хоча всі вважали, що це велика честь для нього. Одного разу він звернувся до абата Пірара, щоб той попросив у маркіза для нього дозволу ходити обідати в якусь харчевню. Цю розмову випадково почула мадемуазель де ла Моль; це викликало в неї повагу до Жульєна.

Цього дня чекали на багато гостей. Після обіду окремим гуртком зібралася молодь. "Тут були маркіз де Круазнуа, граф де Кейлюс, віконт де Люз і ще двоє чи троє молодих офіцерів, друзів Норбера чи його сестри". Жульєн сидів на низенькому солом'яному стільці, якраз напроти прекрасної мадемуазель де ла Моль, і "йому заздрили всі поклонники Матильди".

"Сьогодні друзі Матильди були Настроєні надзвичайно вороже до всіх, хто заходив у цю простору вітальню". Вони давали дошкульні характеристики високим особам, згадували події і вчинки цих людей, що свідчили про їхні негативні риси. "Ці люди потрапляли у салони тільки завдяки спритному догоджанню всім партіям, або завдяки своєму багатству, набутому сумнівним шляхом". Найчеснішою людиною у вітальні був абат Пірар. "Цей жовчний янсеніт, що вірив у обов'язок християнського милосердя, повинен був, живучи у вищому світі, невпинно боротись із самим собою".

У Гуртку молоді висміювали нещасного графа де Тале, сина багатого єврея, який залишив сину ренту в сто тисяч екю на місяць. Жульєн, чуючи цей сміх, подумав, що "таке видовище здатневилікувати від заздрощів".

V

Чутливість і великосвітська святенниця

Минуло кілька місяців випробування, і пан де ла Моль доручив Жульєнові нагляд за управлінням маєтками в Бретані і Нормандії та "керівництво за всім листуванням з приводу горезвісного позову абата де Фрілера".

"Абат Пірар ввів Жульєна в різні янсенітські кола. Він був вражений цими побожними й суворими людьми, які не дбали про гроші".

З дітьми маркіза де ла Моля Жульєн був у прохолодних стосунках. "Норбер вважав, що секретар відповідає занадто різко на жарти деяких його друзів", а "Матильді здавалося, що Жульєн порушує правила ввічливості".

"Маркізові подобалося вперта працьовитість Жульєна, його мовчазність, розум і він потроху передав йому всі більш-менш важкі й заплутані справи".

У палаці де ла Моль ніхто відкрито не ображав Жульєнового самолюбства, але юнак почувався тут чужим і в кінці дня готовий був розплакатись від самотності і відірваності від важкого, але звичного і зрозумілого життя.

VI

Відтілки вимови

Якось у кав'ярні якийсь чоловік у сюртуці пильно розглядав Жульєна. Юнак не стерпів цього образливого погляду і зажадав пояснень. Чоловік у сюртуці відповів йому якнайгрубішою лайкою. Жульєн став вимагати адресу незнайомця, і той жбурнув йому в обличчя п'ять чи шість візитних карток.

Жульєн узяв секундантом відставного поручика Льєвена, з яким часто фехтував, "і вони рушили шукати пана Ш. де Бовуазі в Сен-Жерменському передмісті, за адресою, надрукованою на візитних картках". Була сьома година ранку, коли вони увійшли у будинок. Лакей увів їх у розкішні покої, де вже чекав "високий юнак, причепурений, як лялька", з лагідними манерами, із стриманим, поважним і самовдоволеним виглядом.

"Це була зовсім не та людина, з якою Жульєн мав сутичку напередодні... Цей юнак з бездоганними манерами, що був перед ним, не мав нічого спільного з тим грубим суб'єктом, який образив його вчора". Жульєн пояснив причину такого раннього візиту і вже збирався іти, як раптом перед ґанком біля карети побачив кучера і впізнав у ньому вчорашнього кривдника. Юнак схопив його за полу сюртука і заходився лупцювати батоґом. Це побиття кучера стало причиною дуелі між Жульєном і шевальє де Бовуазі.

"З дуеллю було покінчено в одну мить: Жульєн дістав кулю в руку, йому зробили перев'язку з носових хусточок, змочених горілкою, і шевальє де Бовуазі дуже чемно попросив у Жульєна дозволу відвезти його додому на кареті". Дорогою шевальє і його секунданти розповідали дуже непристойні анекдоти, глузували з хресного ходу, але говорили легко, вишуканою, образною мовою. Жульєну хотілося зберегти дружні стосунки з цими цікавими людьми.

Шевальє дізнався, з ким у нього відбулася дуель, і був прикро вражений: він не міг зізнатися, що стрілявся з якимось секретарем пана де ла Моля, а тому розголосив, що Жульєн Сорель є позашлюбним сином близького друга маркіза. Коли цей факт набув розголосу, молодий дипломат дозволив собі кілька разів відвідати хворого Жульєна, а потім запросив в оперу і познайомив з уславленим співаком Джеронімо.

"Жульєна бачили в опері в товаристві шевальє де Бовуазі, і це знайомство примусило заговорити про нього".

VII

Приступ подагри

Кілька місяців пан де ла Моль страждав через приступи подагри, нікуди не виходив і задовольнявся спілкуванням із Жульєном. Маркізу дедалі більше подобався цей юнак, який дивувався можновладця своєю обізнаністю і поглядами. "Адже буває, що люди прив'язуються до гарненької собачки, — думав маркіз, — чому ж мені соромитися своєї приязні до цього юного абата?"

Пан де ла Моль надумав дати Жульєну благородне походження і відправив його із незначними дорученнями в Англію.

В Лондоні Жульєн познайомився з російськими вельможами і нарешті дізнався, що таке фатівство вищого ґатунку. Князь Коразов рекомендував Жульєну "робити завжди протилежне, чого від вас чекають". Юний француз відвідував салони, знайомився із вищим світом Англії, раз на тиждень обідав у посла його величності, а коли повернувся в Париж, маркіз вручив йому орден. "Завдяки цьому ордену Жульєн був ушанований дуже дивним візитом: до нього з'явився пан барон де Вально... Його мали призначити мером Вер'єра замість пана де Реналья", який програв вибори.

Новоспечений барон напросився до маркіза на обід і далекоглядний пан де ла Моль прийняв цього пройдисвіта.

VIII

Що відзначає людину

Маркіза з дочкою повернулися з Перських островів, і Матильда була здивована змінами, що сталися за цей час із Жульєном. "В його постаті й манерах вже не було

нічого провінційного". Мадемуазель здалося, що цей юний селянин найцікавіший серед людей, які її оточують. Вона дуже сухо запросила Жульєна на бал до пана Ретца. "Як мені не подобається ця довготелеса дівчи́ця, — подумав він, проводжаючи поглядом мадемуазель де ла Моль. — Вона утрирує кожну моду; плаття її зовсім спадає з плечей... Вона ще блідіша, ніж була до своєї подорожі... Яке безбарвне волосся, біляве, наче світиться наскрізь... Скільки пихи в її манері вітатись, у погляді! Які величні жести!"

Палац герцога де Ретца вразив Жульєна небувалою розкішшю.

Гості утворили натовп навколо першої красуні балу. Жульєн чув захоплені голоси чоловіків про грацію, очі, поставу, розум Матильди і вирішив до неї добре придивитися.

Мадемуазель звернулася до Жульєна, між ними зав'язалася розмова про Жан-Жака Руссо та його "Громадський договір". Матильда була у сп'янінні від своїх знань, а "погляд Жульєна залишався пронизливим і холодним". Пані де ла Моль була вражена. Вона оглядала своїми небесно-блакитними очима маркіза де Круазнуа, який мріяв одружитися з нею, інших людей і думала про їхню нікчемність, про своє забезпечене, але нудне майбутнє. У кутку зали Матильда помітила графа Альтаміру, засудженого на батьківщині до смертної кари і подумала: "Видно, тільки смертний вирок і відзначає людину. Це єдина річ, яку не можна купити. А хто із молодих французів був би здатний зробити щось таке, щоб йому загрожував смертний вирок?"

Матильда була королевою балу, але залишалася байдужою. Вона думала про те, яке безбарвне життя чекає її з такою істотою, як Круазнуа, і сердилася на Жульєна, який не підходив до неї.

IX

Бал

Настрій Матильди погіршився. Вона шукала очима Жульєна і "побачила його в другому залі". Юнак розмовляв з графом Альтамірою. Жульєн здався Матильді перевдягненим принцом, справжнім красенем.

Граф Альтаміра розповідав Жульєну про присутніх на балу вельмож. Ось князь Арачелі, який Щохвилини поглядає на орден Золотого Руна. Він заслужив нагороду тим, що "наказав кинути в річку десятків зо три багатих землевласників, яких вважали лібералами". На цьому балу були присутні, "мабуть, з десятків людей, які на тому світі будуть прокляті як убивці". На обличчі Жульєна відбилосся хвилювання. Він здався Матильді найпрекраснішим, але Жульєн жодного разу не глянув на неї. Ображена дівчина пішла танцювати, щоб не думати про зневагу, яку виявив до неї секретар.

Наступного дня, працюючи в бібліотеці, Жульєн "раз у раз повертався в думці до розмови з графом Альтаміром". Він так захопився, роздумуючи про непереможених героїв Франції, що не помітив, як зайшла мадемуазель Матильда і незадоволено відзначила, що погляд Жульєна погас, коли він глянув на неї.

X

Королева Маргарита

"Вранці Жульєн побачив мадемуазель де ла Моль у їдальні в глибокому траурі". Усі

інші члени сім'ї були вдягнені як завжди. Після обіду Жульєн почав розпитувати про причину жалоби і почув дивну Історію. "30 квітня 1574 року найвродливішому юнакові свого часу Боніфацію де ла Молю та його другові Аннібалу де Коконассо відтіяли голови на Гревській площі" за те, що Боніфацій намагався "визволити своїх друзів принців, яких королева Катерина Медічі тримала при дворі як бранців".

У всій цій історії Матильду найбільше вражала те, що Маргарита Наварська, дружина короля Генріха IV Наварського, яка була коханкою Боніфація де ла Моля, викупила у ката голову коханця і поховала її в каплиці біля підніжжя Монмартрського пагорба.

Цікавим у цій історії з жалобою було ще й те, що другим ім'ям Матильди де ла Моль було Маргарита. Маркіз дозволяв доньці її примхи, адже "Матильда одягала траур не для того, щоб привертати до себе загальну увагу. Вона справді любила того ла Моля, обожуваного коханця королеви, найдотепнішої жінки свого часу, юнака, який загинув через те, що спробував визволити своїх друзів. Та й яких друзів! — першого принца крові і Генріха IV".

Дізнавшись про цю історію, Жульєн перестав вважати Матильду манірною. "Він подовгу розмовляв з мадемуазель де ла Моль, прогулюючись з нею в саду" і тішачись з того, що з ним веде дружні бесіди особа, оточена таким поклонінням.

"Жульєн намагався не перебільшувати цієї дивної дружби" і не втрачав гідності. Він міг перервати мову Матильди, не терпів образливого поводження із собою, але з подивом відзначав, що донька маркіза терпить це, бо закохана в нього. Іноді його обсідали сумніви і тоді він, блискаючи очима, давав собі слово оволодіти нею і покинути цей дім.

XI

Влада юної дівчини

Матильда часто нудьгувала. Справжню розвагу і насолоду вона діставала лише тоді, коли могла принизити неприємну їй людину вишуканою насмішкою. Маркіз де Круазнуа, граф де Кейлюс і ще кілька знатних молодих людей писали їй листи. "Листи цих юнаків її розважали, але вона запевняла, що всі вони однакові. Це завжди були вияви тієї самої пристрасті — найглибшої, найсумовитішої". Матильда була впевнена у їхній хоробрості і відвазі, але "кому з них спаде на думку зробити щось незвичайне?" На своє майбутнє поряд з одним із них вона дивилася з огидою. І зовсім іншим їй здавався Жульєн. "Її вражала його гордість, вона захоплювалася тонким, розумом цього міщанина". Дуже скоро Матильда зрозуміла, Що покохала Жульєна. Їй здавалося, що "є щось величне і сміливе в тому, щоб наважитися кохати людину, таку далеку від неї своїм становищем у суспільстві".

XII

Невже він Дантон?

Мадемуазель де ла Моль пройнялася прекрасними міркуваннями про своє кохання до Жульєна. Воно видавалося їй незвичайним, героїчним, схожим на кохання королеви Маргарити де Валуа до молодого ла Моля. Енергія Жульєна лякала її оточення.

Матильді здавалося, що її коханий для порятунку не побоїться пустити кулю в лоб кожному якобінцю, і вона пристрасно захищала його від нападок молодих аристократів.

Відтоді, як Матильда вирішила, що кохає Жульєна, туга її розвіялась. Вона часто подовгу дивилась на нього. Одного разу Жульєн випадково почув своє ім'я "в компанії блискучих юнаків з вусиками, які оточували мадемуазель де ла Моль". Коли він підійшов ближче, всі замовкли і не знайшли, чим порушити цю мовчанку.

XIII

ЗМОВА

Жульєну спало на думку, що ця чарівна молодь змовилася знущатися з нього. Він підозрював, що Матильда хоче переконати його у своєму коханні, щоб зробити з нього посміховисько. Ця жахлива думка легко знищила в його серці зародок кохання, "яке було породжене тільки винятковою вродою Матильди, або, вірніше, її царственною поставою й чарівними туалетами". Та в нього вистачило здорового глузду зрозуміти, що він зовсім не знає її душевних якостей.

З часу свого жахливого відкриття щодо почуттів Матильди Жульєн почав відхиляти всі слова приязні, з якими зверталася до нього мадемуазель де ла Моль. А вона нічого не розуміла і страждала.

Жульєн вирішив на деякий час покинути Париж і вмовив маркіза відпустити його. Матильда дізналася про це і ввечері передала листа Жульєну, в якому зізнавалась у своїх почуттях. Читаючи цей лист, Жульєну раптом спало на думку, що він, син теслі, переміг маркіза де Круазнуа, цього красеня з вусиками, у розкішному мундирі, який довгі роки Мріє про руку Матильди і побожно слухає кожне її слово.

Через деякий час Жульєн знайшов привід відмовитися від поїздки, і маркіз де ла Моль сказав, що радий цьому, адже йому приємно бачити Жульєна. Юнака збентежили ці слова, адже він мріяв звабити дочку свого благодійника, "розладнати, можливо, її шлюб з маркізом де Круазнуа". Але насолода перемоги заглушила голос добродеті, він почував себе героєм і повторював раз у раз, що це перемога і над маркізом де Круазнуа, і над усім світом аристократії.

Відповідь Жульєна Матильді "зробила б честь дипломатичній обережності самого шевальє де Бовуазі". Він почував себе богом.

XIV

Думки молодої дівчини

Уперше в житті погордлива душа Матильди пізнала кохання. "Її найменше лякала думка вчинити погано й порушити правила, священні в очах таких людей, як де Кейлюс, де Люз, де Круазнуа... Страшилася вона тільки одного: щоб її не засудив Жульєн". У свої дев'ятнадцять років "Матильда вже втратила надію зустріти людину, хоч трохи відмінну від загального шаблону". І ось тепер вона покохала чоловіка, який стоїть на найнижчих щаблях суспільства і усім відрізняється від чоловіків її кола. "Глибина, незбагненність Жульєнової вдачі могли б злякати й жінку, яка зав'язувала з ним звичайні стосунки, а вона збиралась зробити його своїм коханцем, можливо — своїм володарем".

Жульєн вирішив перевірити, чи той лист Матильди не гра, наперед погоджена з графом Норбером. Він вдав, що від'їжджає. "Матильда не склепила очей цілу ніч".

Другого дня, "тільки-но він зайшов у бібліотеку, мадемуазель де ла Моль з'явилась у дверях. Жульєн передав їй свою відповідь". У наступному листі Матильда вимагала від нього рішучої відповіді. Третій лист містив усього кілька рядків: Матильда писала, що чекає його вночі у своїй кімнаті.

XV

Чи це не змова?

Отримавши третього листа, Жульєн знову став думати про те, що його хочуть погубити чи зробити з нього посміховисько. Гарно ж він буде виглядати в місячну ніч, лізучи по драбині на другий поверх у кімнату Матильди. Жульєн вирішив не відповідати на листа і виїхати у справах. Він почав збирати речі в дорогу, як раптом подумав, що Матильда може бути щирою у своїх почуттях. Тоді він буде боягузом у її очах, назавжди втратить прихильність цієї дівчини і сам все життя зневажатиме себе.

Жульєн довго розмірковував над тим, що в кімнаті Матильди його можуть чекати декілька змовників, що який-небудь слуга може його застрелити ще на драбині, але він не міг не піти.

Він перезарядив маленькі пістолети, перевірів драбину під вікнами Матильди. Це нагадало Жульєну, як колись у Вер'єрі він ліз у вікно кімнати пані де Реналь. Але тоді йому не доводилося не довіряти особі, заради якої він наражав себе на таку небезпеку.

XVI

Перша година ночі

О пів на першу ночі місяць "залляв яскравим світлом фасад палацу, що виходив у сад". "Пробило першу годину; але у вікнах графа Норбера ще світилось. Ніколи в житті Жульєн не відчував такого страху; він бачив самі тільки небезпеки в усій цій справі, зовсім утративши мужність". Але о першій годині п'ять хвилин юнак тихенько піднімався по драбині, тримаючи пістолет у руці. "Коли він уже наблизився до вікна, воно безшумно відчинилось": Матильда чекала його. "Жульєн не знав, як йому поводитись, і не почував ніякого кохання". Він спробував обняти дівчину, але вона відштовхнула його. "Запанувало збентеження — однаково сильне в обох. Жульєн пересвідчився, що двері були зачинені на всі засуви". Він навіть зазирнув під ліжку.

Жульєн заговорив про свої підозри. Він виявив гостре почуття задоволеного честолюбства, і Матильда була неприємно вражена його переможним тоном. Її терзало каяття, але вона "твердо вирішила, що коли у нього вистачило сміливості з'явитись до неї, — вона віддасться йому". "Після довгих вагань Матильда нарешті змусила себе стати його ніжною коханкою".

Після цієї ночі її охопили горе і сором, замість безмежного раювання, описуваного в романах.

XVII

Старовинна шпага

Наступного дня Матильда навіть не глянула на Жульєна. Обличчя її було сухе і зле.

"Жульєн, охоплений болісною тривогою, був тепер за тридев'ять земель від торжества, яке відчував у перший день".

Матильда боялася, що Жульєн може розголосити її таємницю, адже вона сама зробила його своїм володарем, який має над нею безмежну владу.

А Жульєн, який ще три дні тому не відчував до Матильди любові, тепер був упевнений, що кохає її. "Він мріяв про ніжну коханку, що забуває саму себе, ошаслививши свого коханого", а "обурена пиха Матильди повставала проти нього".

На третій день незрозумілої ворожості Жульєн вирішив відверто поговорити з Матильдою і вже "через декілька хвилин вони заявили, одне одному, що все між ними скінчено".

У душі Жульєна піднялася жаклива внутрішня боротьба. Він вирішив хоч на деякий час поїхати в Лангедок і, спакувавши валізи, пішов до пана де ла Моля повідомити про свій від'їзд. У бібліотеці він зустрів Матильду. "Коли він увійшов, на її обличчі відбилась така злість, що в нього вже не лишилось ніяких сумнівів": вона його не любить. Та все ж Жульєн найніжнішим голосом заговорив до Матильди, але у відповідь вона сказала: "Я не можу отямитись, що віддалась першому зустрічному". Не тямлячи себе з горя, Жульєн витяг шпагу зі старовинних піхов. Він готовий був убити зрадливу коханку, але, згадавши про маркіза, "вклав шпагу в піхви й спокійнісінько почепив на золочений бронзовий цвяшок, на якому вона висіла". "Мадемуазель де ла Моль дивилася на нього з подивом. "Отже, мій коханець мало не вбив мене", — казала вона собі. У її очах уже не було зневаги. І вона втекла".

Увійшов маркіз. Жульєн повідомив його про свій від'їзд, але пан де ла Моль попросив залишитися, бо має до нього важливе доручення.

XVIII

Жорстокі хвилини

Мадемуазель де ла Моль була у захваті від тієї пристрасті, яку виявив Жульєн. "Якби в цю мить знайшовся якийсь привід, щоб поновити їхні стосунки, вона радо вхопилася б за нього".

Після обіду вона першою заговорила до Жульєна. Вона розповіла про свої сердечні переживання, про захоплення паном де Круазнуа, паном де Кейлюсом. "Жульєн зазнав найстрашніших мук ревності". Як жорстоко була покарана гордість Жульєна, що ставив себе вище від усіх цих аристократів.

"Цілий тиждень тривала ця безжалісна одвертість". Матильда переповідала Жульєну листи, які колись писала, "його муки давали їй явну насолоду. Вона бачила в них слабкість свого тирана, отже, могла дозволити собі кохати його". Але Жульєн вчинив дурість: він палко зізнався Матильді, що кохає її. "Щирі, але такі необдумані слова Жульєна все змінили за одну мить. Упевнившись, що він кохає її, Матильда відчула до нього найглибшу зневагу" і навіть огиду.

Жульєн нічого не розумів, але цю зневагу відчув одразу і перестав навіть дивитися на Матильду, хоча це йому коштувало величезних зусиль.

Натішившись увагою молодих аристократів, Матильда знову стала думати про

Жульєна. Вона бачила себе подругою чоловіка, поряд з яким не пройде крізь життя непомітною.

XIX

Італійська опера

"Поринувши у думки про майбутнє і про ту визначну роль, яку вона сподівалась відіграти, Матильда скоро почала не без жалю згадувати про суперечки, що виникали в них з Жульєном". Вона дедалі частіше пригадувала хвилини щастя, і її мучило каяття.

Увечері Матильда з матір'ю поїхала в Італійську оперу. "Протягом першого акту вона мріяла про свого коханого з найпалкішою пристрасстю". У другому акті любовна арія так вразила дівчину, що "вона була в якомусь екстазі". Їй здалося, що вона перемогла своє кохання.

А в цей час Жульєн відчував себе жертвою. "Ніколи ще він не доходив до такого розпачу", та все ж вирішив раз і назавжди покласти цьому край. Уночі він знайшов драбину, піднявся в кімнату, мріючи востаннє поцілувати кохану, і потрапив у її обійми.

"Хто міг би змалювати Жульєнове щастя?

Матильда була щаслива, мабуть, не менше за нього". Вона, стискаючи його в обіймах, просила прощення за свій бунт, називала його володарем, а себе його рабою і служницею. На знак примирення Матильда відрізала велике пасмо волосся і віддала його коханому.

Уранці Жульєн спустився в їдальню і побачив, як сяяли коханням очі Матильди.

Але вже через день вона почала знову каятись у тому, що зробила для нього. "Їй сьогодні набридло кохати".

Жульєн не розумів, чим заслужив таку неласку. Його охопив розпач.

XX

Японська ваза

Наступного дня Матильда знову оточила себе молодими аристократами. До неї повернулася прихильність до світських розваг. Жульєн мав необережність зайняти своє давнє місце у колі біля Матильди, але відчував себе тут зайвим: ніхто не звертав на нього уваги. "Протягом години він грав роль нав'язливого підлеглого, від якого не приховують того, що про нього думають". Він шукав приводу піти, "а коли покинув вітальню, це вийшло в нього надзвичайно незграбно".

Наступного дня все повторилося. Жульєн хотів тільки одного — поговорити з Матильдою. Цю неприємну розмову дівчина почала сама. Цілком відверто і прямо вона заявила, що не любить його, що шалена уява обманула її.

Жульєн намагався якось виправдатися, але звук його голосу дратував Матильду. "Вона мала надзвичайно гострий розум і досконало володіла мистецтвом вражати людське самолюбство" так, що Жульєн почав зневажати себе.

Матильда була горда, що могла порвати все назавжди. "Вона була така щаслива, що й справді в ці хвилини зовсім не почувала кохання".

Цього ранку пані де ла Моль попросила Жульєна передати їй дуже рідкісну брошуру. "Він, беручи її з консоля, перекинув старовинну синю фарфорову вазу, дуже

потворну".

Пані де ла Моль схопилася з розпачливим зойком. Вона почала розповідати історію цієї вази, але Жульєн навіть не збентежився. Він тихо сказав Матильді, яка стояла біля нього: "Ця ваза розбита, знищена навіки. Те саме спіткало й одне почуття, що колись панувало в моєму серці. Я перепрошую вас за ті безумства, на які воно мене штовхнуло. — І він вийшов".

XXI

Секретна нота

"Маркіз покликав Жульєна до себе" і запропонував йому вивчити чотири сторінки послання, поїхати в Лондон і переказати там, не змінюючи жодного слова.

Увечері Жульєн і пан де ла Моль поїхали на зустріч зі змовниками. Вони увійшли до вітальні, посеред якої лакей поставив великий стіл.

Ім'я хазяїна, надзвичайно огрядного чоловіка, ні разу не було назване. За столом, спиною до Жульєна, сиділи сім співбесідників. "Ще якийсь добродій увійшов без всякої доповіді... Він був низенький і товстий, рум'яний, і в його блискучих оченятах не можна було прочитати нічого, крім люті дикого кабана".

Увійшов ще один чоловік. Він нагадував старого безансонського єпископа. Потім прийшов молодий єпископ агдський. Він упізнав Жульєна, і на його обличчі відбився подив.

Усі гості розбилися на групи і розмовляли між собою доволі голосно. Жульєн не знав, як поводитися в цій ситуації. "Він чув такі дивовижні речі, що збентеження його зростало дедалі більше".

XXII

Дебати

Лакей доповів, що прибув герцог ***. "З його появою засідання негайно розпочалося".

Міркування Жульєна щодо цього зібрання перервав пан де ла Моль, який представив його як людину, що обдарована дивовижною пам'яттю. Його завданням було запам'ятати все, що буде сказано в цій кімнаті, і передати всі промови дослівно людині, яку йому назвуть. Жульєн зрозумів, що встряв у якусь змову, але це мало його хвилювало. Він записав промови на двадцяти сторінках протоколу. Усі виступи зводилися до того, що Англія повинна допомогти Франції у її боротьбі з вільнодумством і дрібною буржуазією, а французькі аристократи допоможуть їй, виставивши військо із благородних дворян.

XXIII

Духівництво, ліси, свобода

Французькі аристократи мріяли створити озброєну партію. Та між ними не було єдності, вони не довіряли один одному. Але справу треба було довести до кінця, і маркіз склав секретну ноту, яку Жульєн вивчив напам'ять.

Пан де ла Моль дав Жульєну подорожню на вигадане ім'я і порадив юнакові удавати з себе "фата, що подорожує, аби згаяти час. Маркіз попередив, щоб Жульєн

був дуже обачний у дорозі, адже вороги змовників знають про посланця і організують пошуки на всіх дорогах і на поштових станціях. І справді, на одній станції його затримали, обшукали багаж, але, не знайшовши папери, вирішили, що він не може бути кур'єром".

Жульєн без особливих пригод дістався до герцога, переказав йому послання і отримав наказ виїхати до Страсбурга.

XXIV

Страсбург

Жульєн провів у Страсбурзі цілий тиждень. Увесь цей час він думав лише про Матильду. "Йому треба було напружувати всі свої сили, щоб не вдаватися в розпач", але майбутнє здавалося йому безрадісним. Він мріяв мати біля себе друга, якому можна було б усе розповісти.

Одного дня Жульєн випадково зустрів російського князя Коразова. Колись князь радив Жульєну бути серйозним і малослівним. І ось тепер він бачив молодого француза пригніченим. Князь виявив інтерес до душевних переживань Жульєна, і той розповів Коразову свою сумну історію кохання. Звичайно ж, він не назвав імені своєї коханої, але точно змалював князеві вчинки й вдачу Матильди.

Князь Коразов розробив для Жульєна кожен крок у стосунках з коханою.

По-перше, Жульєн не уникатиме спілкування з нею, але в жодному разі не показуватиме їй, що він холодний чи ображений. По-друге, він має "упадати за якоюсь жінкою з її товариства, але не виявляючи палкого кохання". Треба грати цю комедію дуже вміло, щоб ніхто ні про що не здогадався. По-третє, Жульєн повинен писати листи жінці, за якою упадатиме, двічі на день. Наступного дня князь передав Жульєну п'ятдесят три пронумеровані любовні листи, адресовані до найвищої і найсумнішої доброчесності.

"Князь був захоплений Жульєном. Не знаючи, чим довести йому свою раптову прихильність, він нарешті запропонував йому руку однієї зі своїх кузин, багатой московської спадкоємиці". Жульєн обіцяв подумати, але, отримавши відповідь від поважної особи на секретну ноту, виїхав у Париж і відчув, що не зможе покинути Францію і Матильду.

Він вирішив, що, виконуючи настанови князя Коразова, буде залицятися до вдови маршала де Фервака, яка часто була в палаці де ла Моля. Ця красуня вважала своєю метою в житті примусити всіх забути, "що вона — дочка промисловця, і для того щоб створити собі певне становище, завоювати авторитет у Парижі, вона вирішила проповідувати доброчесність".

XXV

Царство доброчесності

Повернувшись у Париж і вручивши де ла Молю відповідь, якою той був, очевидно, дуже розчарований, Жульєн поспішив до графа Альтаміри. Юнак зізнався, що палко кохає вдову маршала. Граф повів його до донна Дієго Буетоса, який колись безуспішно залицявся до красуні. Він розповів Жульєну, що пані де Фервак буває мстива, але

бажання шкодити людям іде від якогось таємного горя, яке вона носить у душі. Іспанець віддав чотири листи, написані нею, а Жульєн пообіцяв, що їхня розмова залишиться таємницею.

Наближалася година обіду, і Жульєн поспішив у палац де ла Моль. Він вирішив виконувати всі приписи князя, а тому вдягся у найпростіший дорожній костюм. За столом він намагався не дивитися на Матильду, а після обіду приїхала з візитом маршальша де Фервак. "Жульєн одразу зник, але незабаром з'явився знову, надзвичайно вишукано вдягнений". Він сів біля маршальші і зосередив на ній погляд, сповнений найглибшого захоплення. Потім Жульєн поїхав у Італійську оперу і там дивився на пані де Фервак цілий вечір. За цей час він ні разу не згадав про Матильду.

"Матильда майже зовсім забула його, поки він подорожував. Вона врешті виявила згоду на те, щоб завершити переговори про шлюб з маркізом де Круазнуа... Але її думки зовсім змінились, коли вона побачила Жульєна". Матильду вразила поведінка Жульєна, який розмовляв лише з пані де Фервак. Князь Коразов міг би пишатися своїм учнем, який щовечора сідав біля крісла маршальші з виглядом безмежно закоханої людини.

XXVI

Високоморальне кохання

Пані де Фервак була зачарована юним абатом, що вмів тільки слухати й дивитися дуже гарними очима.

"Жульєн, зі свого боку, знаходив у манерах маршальші майже довершений зразок... бездоганної чемності... і нездатності до будь-якого сильного почуття... Її улюбленою темою розмови було останнє полювання короля, а улюбленою книгою — "Мемуари герцога де Сен-Сімона", особливо в генеалогічній їхній частині".

Жульєн завжди сідав заздалегідь біля улюбленого місця пані де Фервак, повернувши свій стілець так, щоб не бачити Матильди. Він говорив з маршальшею, але намагався вплинути на душу мадемуазель де ла Моль, яка завжди уважно прислухалася до розмови.

Жульєн, діючи за планом, який розробив для нього князь Коразов, переписав лист № 1 до пані де Фервак. "Це була страшенно нудна проповідь, повна пишномовних слів про добродійність". Він особисто відвіз цей лист і передав його швейцарові, при цьому мав засмучений, сповнений глибокої меланхолії вираз.

Наступного вечора Матильда покинула своє звичайне товариство і сіла ближче до пані де Фервак, що піднесло красномовство Жульєна. Але він жодного разу не глянув у бік зрадливої коханої.

XXVII

Найкращі церковні посади

Другий лист до пані де Фервак виявився ще нуднішим, ніж перший. Та Жульєн переписав його, відвіз маршальші і, заводячи коня в стайню, крадькома поглядав у сад з надією побачити хоч плаття Матильди. "Загалом життя його було тепер не таке нестерпне, як раніше, коли дні минали в повній бездіяльності".

Жульєн уже відвіз чотирнадцять з тих огидних дисертацій, а пані де Фервак поводитися з ним так, немовби він їй ніколи не писав. Та одного ранку йому Передали від маршальші запрошення на обід.

Вітальня у палаці де Фервак вражала розкішшю. "У цьому салоні Жульєн побачив трьох осіб з тих, що були присутні при складанні секретної ноти". Одним із них був монсеньйор єпископ, дядечко пані де Фервак. "Він розпоряджався списком вакантних духовних посад і, як казали, не міг ні в чому відмовити своїй племінниці".

Усі вигоди цього знайомства прорахував Тамбо, який працював на пана де ла Моля і вважав Жульєна своїм суперником. Він думав, "що коли Сорель зробиться коханцем прекрасної маршальші, вона його влаштує на яку-небудь вигідну церковну посаду", а він позбудеться Жульєна в палаці де ла Моля.

XXVIII

Манон Леско

"Приписи росіянина забороняли суперечити тій особі, якій писалися листи".

Якось в опері Жульєн вихваляв балет "Манон Леско". "Маршаль— ша сказала, що балет далеко слабший, ніж роман абата Прево", який посідає одне з найперших місць серед розпусних, небезпечних творів.

"Пані де Фервак вважала своїм обов'язком... висловлювати нищівну зневагу до письменників, які своїми мерзенними творами намагаються зіпсувати молодь, котра й без того, на жаль, легко піддається згубним пристрастям".

"Протягом усього часу, витраченого Жульєном на залицяння до пані де Фервак, мадемуазель де ла Моля доводилось робити великі зусилля, щоб примусити себе не думати про нього. В душі її відбувалася жорстока боротьба". Вона слухала Жульєна і дивувалася з того, що він говорить маршальші зовсім не те, що думає насправді.

Жульєн був у розпачі від того, що Матильда ласкаво поводитися з нареченим. Він навіть думав про самогубство, але, побачивши кохану, готовий був умерти від щастя.

XXIX

Нудьга

"Спочатку пані де Фервак читала довгі листи Жульєна байдуже, але нарешті вони почали її цікавити". У неї зародився інтерес до цього красивого юнака. "Одного разу вона раптом вирішила, що треба відповісти Жульєнові. Це була перемога нудьги". У маршальші "утворилася приємна звичка писати майже щодня. Жульєн відповідав, старанно переписуючи російські листи", але пані де Фервак зовсім не непокоїла відсутність логічного зв'язку між їхніми листами. Як би вона здивувалася, аби дізналася, що більшість із її листів залишалися нерозпечатаними.

Якось уранці Матильда зайшла в бібліотеку до Жульєна, побачила лист маршальші і вибухнула обуренням. Вона нагадала, що вона його дружина і не буде терпіти все це неподобство. Розізлившись, мадемуазель з люттю відсунула шухляду і побачила цілу купу нерозпечатаних листів. Заціпенівши від жаху, Матильда вигукнула, що Жульєн зневажає пані де Фервак, але раптом впала на коліна і скрикнула: "Ах, прости мені, друже мій! Зневажай мене, коли хочеш, але кохай мене, я не можу жити більше без

твого кохання!"

XXX

Ложа в комічній опері

Опам'ятавшись від потрясіння, Матильда спитала, чи справді пані де Фервак відібрала в неї серце Жульєна. Юнак промовчав.

Матильда вже цілий місяць мучилася ревнощами, які в одну мить перемогли гордість. Її горе було таким великим, що Жульєн відчув жаль до цієї дівчини. Але він добре розумів: як тільки він виявить своє кохання, в її очах знову відіб'ється, найхолодніша зневага. Мужність зраджувала його, але, зібравши останні сили, Жульєн твердим голосом сказав, що маршальша гідна кохання, адже вона підтримувала його тоді, коли інші зневажали. Жульєн вимагав гарантій, що кохання Матильди до нього триватиме більше двох днів. У цю хвилину дівчина "хотіла зробити що-небудь незвичайне, неймовірне, щоб довести йому, як безмірно вона кохає його і ненавидить себе", але Жульєн зібрав розкидані листи маршальші і вийшов.

XXXI

Тримати в страху

Увечері Жульєн побачив Матильду з матір'ю в опері, хоча це був не їхній день. "Він поспішив у ложу пані де ла Моль", але так і не заговорив з мадемуазель, хоча це коштувало йому неймовірних зусиль. А Матильда плакала від щастя, тримаючи руку Жульєна.

Вдома Жульєн раптом відчув себе полководцем, який виграв великий бій. Але цю перемогу ще треба було втримати. І він вирішив тримати Матильду в страху. "Ворог коритиметься мені тільки доти, доки боятиметься мене; тоді він не насмілиться зневажати мене", — думав Жульєн.

Наступного ранку Матильда чекала Жульєна в бібліотеці цілу годину. Коли він прийшов, дівчина сказала тихим голосом: "Любий, я тебе образила, це правда, ти маєш право сердитись на мене. Гарантією того, що я тебе кохаю, буде наш від'їзд у Лондон. Це погубить мене навіки, знеславить..."

Жульєн помовчав, щоб опанувати себе, і заявив крижаним тоном: "Нехай ви будете знеславлені, але хто поручиться мені, що ви любитимете мене, що моя присутність в поштовій кареті не стане вам раптом ненависною? Я не кат, і загубити вашу репутацію буде для мене тільки зайвим нещастям. Адже не ваше становище у вищому світі стоїть нам на перешкоді, а, на жаль, ваша вдача".

Цього дня і надалі Жульєн майстерно приховував свою безмежну радість від зізнань Матильди. Та одного разу він втратив владу над собою, розповів про безмежні страждання, але раптом схаменувся і сказав, що все це придумав. Матильда була вражена. Та попри всі неприємні слова Жульєна їхні стосунки розвивалися й далі.

XXXII

Тигр

"Один англійський мандрівник розповідає, що він здружився з тигром. Він виховав його і пестив, але завжди тримав на столі заряджений пістолет".

Жульєн цілком віддавався кохання, коли Матильда не могла прочитати щастя в його очах. Коли він готовий був втратити самовладання, то покидав Матильду. А вона кохала вперше і нехтувала небезпекою.

"Вона завагітніла — із радістю повідомила про це Жульєна". Це було її гарантією кохання і відданості.

Матильда вирішила в усьому зізнатися батькові, але Жульєн відмовив її, адже через це зізнання маркіз міг вигнати дочку з дому. Ще більше його лякала розлука з коханою. "Матильда була щаслива".

Настав фатальний день. Маркіз тримав листа від Матильди, в якому вона зізнавалася у коханні до Жульєна, писала, що юнак ні в чому не винен, що це вона сама звабила його.

Жульєн знав про лист і мучився від того, що в очах маркіза він тепер буде невдячним шахраєм.

Раптом з'явився старий камердинер і покликав юнака до пана де ла Моля.

XXXIII

Пекло легкодухості

"Жульєн застав маркіза розлюченим: мабуть, уперше за своє життя цей вельможа поводився так непристойно". Але юнак не втратив почуття вдячності до пана де ла Моля. Він знав, скільки надій покладав маркіз на вдалий шлюб Матильди. І ось тепер все полетіло шкереберть.

Жульєн намагався виправдатися, але наразився на новий вибух гніву. І тоді юнак написав записку, у якій попросив маркіза вбити його, коли він гулятиме в саду. Але думка про долю майбутнього сина хвилювала Жульєна більше, ніж власні негаразди.

Матильда була в розпачі. Вона заявила, що помре, якщо Жульєн загине. Тепер уже сам маркіз розгубився. Він шукав вихід із ситуації, але "Матильда чинила опір всім "розважливим" проектам свого батька". Вона хотіла стати пані Сорель і тихо жити з чоловіком у Швейцарії.

У цей час Жульєн виїхав у Віллек'є, де перевірів рахунки фермерів, а потім повернувся й попросив притулку в абата Пірара, який умовляв маркіза пристати на шлюб коханців. Але маркіз у глибині душі не міг змиритися з тим, що його донька стане дружиною сина теслі.

XXXIV

Розумна людина

Часом маркіз думав, що найкращим виходом із ситуації була б смерть Жульєна. Потім він придумував якісь проекти, щоб через деякий час відмовитися від них.

Жульєн розумів, що пан де ла Моль не знає, на що зважитись. Він то дарував великі гроші дочці і її коханому, то мріяв, щоб Жульєн переселився в Америку, то хотів створити йому блискучу кар'єру.

Матильда бачила настрій батька і написала йому листа, в якому доводила, що кохає Жульєна і ніколи не відмовиться від нього. Вона повінчається з коханим і назавжди покине Париж.

Отримавши цього листа, маркіз мав прийняти якесь рішення, "але він знову почав відтягувати справу й написати дочці, бо в них зав'язалося листування з однієї кімнати в другу". У листі пан де ла Моль передав Матильді патент на чин гусарського поручика на ім'я кавалера Жульєна Сореля де ла Вернея. Відповідь Матильди була переповнена вдячністю, але разом із тим вона призначала день весілля. Через деякий час вона отримала несподівану відповідь батька. Він застерігав Матильду і писав, що ніхто не знає, що таке цей Жульєн.

Дізнавшись від Матильди про чин поручика, Жульєн зрадів, адже сповнювалися усі його честолюбні мрії.

"Отже, — сказав він собі, — роман мій завершений, і я завдячую цим тільки самому собі. Я зумів примусити це горде страховисько покохати мене... Її батько не може жити без неї, а вона — без мене".

XXXV

Проза

"Жульєн поринув у глибоку задуму і ледве відповідав на палкі Матильдині пестощі. Він був мовчазний і похмурий", а Матильда не сміла спитати його про причину такого настрою. У її душу прокралось щось схоже на жах. "Ця черства душа тепер пізнала у своєму коханні все, що властиве пристрасті..."

Жульєн отримав від маркіза двадцять тисяч франків, а абат Пірар подбав про те, щоб Жульєна визнали позашлюбним сином багатого вельможі пана де ла Вернея.

Незабаром Жульєн відправився у найблисучіший гусарський полк. "Його коні, мундир, лівреї його слуг були в такому бездоганному порядку, що зробили б честь найвимогливішому англійському вельможі". Він уже підраховував, коли стане командиром полку, думав тільки про славу і про свого сина.

І саме тоді від Матильди надійшов лист, у якому вона благала і вимагала негайно приїхати. Жульєн дістав відпустку і прибув у палац де ла Моля. Матильда, побачивши його, забула про все і кинулася йому в обійми. Із сльозами на очах вона передала йому лист батька, у якому маркіз повідомляв, що відмовляється від усіх своїх намірів щодо весілля. А потім Матильда передала Жульєну лист від пані де Реналь, у якому було написано, що пан Сорель "прагнув завоювати собі певне становище у світі й вийти в люди, вдаючись з цією метою до найвитонченішого лицемірства й звабивши слабу й нещасну жінку". Далі пані де Реналь писала, що Жульєн не визнає ніяких законів релігії і "сіє скрізь нещастя і вічне каяття".

Прочитавши довгий і напіврозмитий слізьми лист, Жульєн скочив у поштову карету і помчав у Вер'єр. Там він купив пару пістолетів, пішов у церкву, наблизився до пані де Реналь, яка молилася, "вистрілив і промахнувся, вистрілив удруге — вона впала".

XXXVI

Сумні подробиці

Жульєна затримали просто у церкві, відправили в тюрму, наділи залізні наручники, замкнули двері й залишили самого. "Все це відбувалося дуже швидко, і він при цьому нічого не відчував".

"Пані де Реналь була поранена не смертельно... Куля влучила в плече і — дивна річ — відскочила від плечової кістки..."

Жінка давно вже хотіла вмерти. Розлука з Жульєном була для неї справжнім горем, а вона називала це горе "докорами сумління". Духівник добре розумів її стан і примусив написати листа до пана де ла Моля зі словами каяття.

Жульєн в усьому зізнався судді, який прийшов до нього в камеру. Потім він написав мадемуазель де ла Моль про те, що сталося. Він просив пробачення у Матильди, що цей прикрий випадок потрапить у газети і може бути пов'язаний з її ім'ям, забороняв говорити Про нього навіть з його сином, заповідав одружитися з паном де Круазнуа.

Відправивши лист, Жульєн став думати про своє життя, яке було наче підготовкою до смерті, у якій він не бачив нічого ганебного, крім того, що помре на гільйотині. ; Тюремник, підкуплений пані де Реналь, повідомив, що вона жива і одужує. "Тільки тепер Жульєн почав каятись у своєму злочині".

XXXVII

Вежа

Жульєна перевезли у Безансон і люб'язно відвели приміщення на верхньому поверсі готичної башти. У час, коли до нього заходили, прийшов кюре Шелан. Він був дуже старий, ходив з паличкою, його супроводив племінник. Жульєн не зміг домогтися від старого нічого розумного і дуже засмутився. "Він побачив смерть в усій її бридкості", але згодом йому спало на думку, що вмере молодим, і це врятує його від жалюгідного руйнування. Та час від часу мужність покидала його. "Якщо така слабодухість зростатиме, краще покінчити з собою. Яка це буде радість для всіх отих абатів Маслонів і панів Вально, якщо я помру як боягуз", — думав Жульєн.

Приїхав Фуке, який розповів другові, що хоче продати все своє майно, підкупити тюремника і врятувати бранця. "Цей вияв високого благородства повернув Жульєнові душевну силу, яку в нього відібрала поява пана Шелана".

Фуке заплатив тюремникам, щоб Жульєна не перевели в жахливий каземат, а залишили в "гарненькій кімнатці, на висоті ста вісімдесяти східців ". Потім він звернувся до абата де Фрілера, який пообіцяв замовити слівце перед суддями.

"Жульєн передбачав тільки одну неприємність перед смертю: відвідини батька".

XXXVIII

Могутня людина

Одного дня вранці двері відчинилися і жінка, вдягнена селянкою, кинулася до Жульєна. Це була мадемуазель де ла Моль. Її вчинок зворушив юнака. Йому знов здалося, що він кохає королеву.

Матильда розповіла, як їй вдалося добитися побачення: вона зізналася секретареві, що вона дружина Жульєна, і назвала своє ім'я. Мадемуазель була захоплена вчинком Жульєна: він здавався їй схожим на Боніфація де ла Моля. Вона найняла найкращих адвокатів, добилася аудієнції в пана де Фрілера, якому "знадобилося всього кілька секунд, щоб змусити Матильду признатись, що вона дочка його могутнього супротивника, маркіза де ла Моля".

Під час бесіди з мадемуазель пан де Фрілер думав про власну користь від рішення цієї справи. Він почув, що маршальша де Фервак, від якої залежало призначення всіх єпископів у Франції, була близькою знайомою Жульєна. Це відкриття зробило його поступливішим. Він пообіцяв, що більшість присяжних виконає його наказ і Жульєна буде виправдано.

XXXIX

Інтрига

Матильда намагалася зробити все можливе, щоб врятувати Жульєна. Вона навіть написала пані де Фервак листа, в якому "благала свою суперницю домогтись, щоб монсеньйор єпископ *** власноручно написав листа панові де Фрілеру. Вона дійшла до того, що просила її особисто приїхати в Безансон".

Жульєн про все це навіть не здогадувався, але його непокоїла присутність Матильди. "Близькість смерті зробила його поряднішою і добрішою людиною, ніж він був протягом свого життя", але палка пристрасть Матильди лишала його байдужим. Він жорстоко докоряв собі за це і каюся в тому, що замахнувся на життя пані де Реналь. Жульєн відчував, що кохає її, як і раніше. Одного разу він попросив Матильду віддати дитину, яка народиться, "у Вер'єр годувальниці, а пані де Реналь наглядатиме за нею". Жульєн передбачав нещасливу долю своєї дитини і хотів хоч чимось зарадити цьому.

XL

Спокій

Жульєн повністю визнавав себе винним. "Адвокат вважав його божевільним і разом з усіма гадав, що він схопився за пістолет у випадку ревнощів". Зізнання у цьому дало б прекрасну підставу для захисту, але Жульєн роздратовано заявив, щоб адвокат не повторював цієї брехні.

Усі в Безансоні тільки й говорили про майбутній процес, а Жульєн жив у світі мрій. Він уже бачив близький кінець і лише тепер навчився втішатися життям.

Пан де Фрілер був упевнений, що присяжні пани Вально, де Муаро і де Шолен — знаряддя в його руках і виконають його наказ, адже у дружньому листуванні з пані де Фервак уже було сказано завітне слово — єпископство за врятування Жульєна.

Пані де Реналь уже майже одужала. Вона приїхала в Безансон і "власноручно написала кожному з тридцяти шести присяжних " листи, в яких просила виправдати Жульєна.

XLI

Суд

"Нарешті настав цей день, якого так боялися Матильда і пані де Реналь... Вся провінція з'їхалась у Безансон, щоб послухати цю романтичну справу".

Напередодні суду Матильда віднесла лист єпископа вікарію, в якому прелат просив про виправдання Жульєна, і пан де Фрілер запевнив її, що ручається за вирок присяжних.

Ідучи на суд, Жульєн здивувався, що йому співчують люди, які товпилися на його

шляху. У залі суду було багато жінок. "Очі їхні блищали, в них відбивалось палке співчуття. Ледве він сів на лаву, як почув з усіх сторін: "Боже! Який він юний! Та це ж дитина... Прокурор із пафосом розводився про варварство вчиненого злочину, але "жінки в ложах суду слухали його дуже незадоволено".

Коли почав говорити адвокат, жінки повитягали хусточки.

Жульєн не хотів брати останнього слова, але почуття обов'язку пересилило, і він "звернувся до присяжних з дуже сильними словами". Він не просив ніякої милості, визнавав, що "вчинив замах на життя жінки, що гідна найглибшої пошани", яка для нього була майже матір'ю. Жульєн сказав, що його найбільший злочин у тому, що він насмілювався "проникнути в середовище, яке мовою чванливих багатіїв зветься вищим товариством". Судять його люди не рівні йому, не селяни, а тільки обурені буржуа; тому він не сподівається на виправдання і готовий умерти.

Під час своєї промови Жульєн бачив перед собою нахабний погляд пана барона де Вально. Саме він і оголосив рішення присяжних: "Жульєн Сорель винний у вбивстві, і в убивстві з наперед обдуманам наміром. Це рішення тягло за собою смертну кару, і вирок був негайно оголошений".

Жінки в залі суду ридали, а пан Вально торжествував.

XLII

Жульєна помістили в камеру смертників. Він думав про пані де Реналь, яка вже ніколи не дізнається, що лише одну її він любив по-справжньому, про християнського Бога, якого він вважав мстивим деспотом, адже "в його Біблії тільки й мови, що про жорстокі покарання"; про те, як би склалося його життя, аби не було замаху.

Вранці прийшла Матильда. Вона змарніла і трималася просто, як звичайна, вбита горем жінка, а Жульєн не міг триматися з нею просто. З афектацією говорив про свій учорашній виступ, під час якого він тримався як Боніфатій де ла Моль перед своїми суддями. "Несамохіть він відплачував їй за всі ті муки, яких вона так часто завдавала йому".

Заплакана Матильда просила Жульєна підписати апеляцію, але він категорично відмовився, мотивуючи це тим, що зараз готовий умерти, а хто може поручитися, яким він стане через два місяці перебування у в'язниці?

Від умовлянь Матильда перейшла до докорів. Жульєн знову побачив перед собою вельможну гордячку, "яка колись ображала його так дошкульно в бібліотеці палацу де ла Моль".

XLIII

Матильда пішла. "Через годину Жульєна збудили від глибокого сну чийсь сльози, що капали йому на руку... Це була пані де Реналь".

Нарешті Жульєн дістав змогу висловити свої почуття цій святій жінці, попросити пробачення за свій безумний вчинок. "Вони обоє, раз у раз перебиваючи одне одного, стали розповідати про все, що відбулося з ними. Листа, написаного панові де ла Молю, склав духівник пані де Реналь, а вона його лише переписала".

"Захват і радість Жульєна доводили їй, що він усе їй прощає. Ніколи ще він не кохав

її так безмежно".

Пані де Реналь приїздила до Жульєна щодня. Це дійшло до її чоловіка, і "через три дні він прислав по неї карету з категоричним наказом негайно повернутися у Вер'єр".

XLIV

Дізнавшись про те, що пані де Реналь змушена покинути Безансон, Жульєн перебував у пригніченому настрої. Прихід Матильди лише роздратував його.

Вона розповіла йому, що в день суду пан де Вально вирішив потішити себе, засудивши Жульєна на смерть. Матильда ще не знала, що "абат де Фрілер, бачивши, що Жульєн — людина кінчена, вважав за корисне для своїх честолюбних намірів постаратися стати його наступником".

Жульєн хотів лишитися на самоті. Матильда пішла, але прийшов Фуке. Ці відвідини не розвіювали пригніченого настрою в'язня, а робили його легкодухим.

"Наступного дня його чекала нова, чи не найбільша неприємність": відвідини батька.

Старий сивоволосий тесляр одразу ж став докоряти Жульєнові і довів його до сліз. Юнак мучився тим, що навіть перед смертю не відчуває ні поваги, ні любові до батька. Він ненавидів себе за легкодухість, про яку тесляр обов'язково роздзвонить у Вер'єрі на втіху Вально і всім лицемірам.

Щоб якось перервати нескінченний потік докорів батька, Жульєн раптом вигукнув: "У мене є заощадження" .

"Старий тесляр тремтів від жадібності, боячись прогавити ці гроші". Він став говорити про кошти, які витратив на харчування і навчання сина.

"Ось вона — батьківська любов!" — повторював сам собі Жульєн з болем у серці, залишившись нарешті на самоті". Він став думати "про смерть, життя, вічність — речі дуже прості для того, чиї органи можуть їх сприйняти ".

XLV

"Погане повітря каземату вже справляло свій вплив на Жульєна: розум його слабшав. Яке ж це було для нього щастя, коли до нього повернулася пані де Реналь", яка втекла з Вер'єра. "Нема слів, щоб описати безмежне й шалене кохання Жульєна".

"Почувши про це, Матильда мало не збожеволіла з ревності", але Жульєн, не вміючи прикидатись, пояснив, що у нього "виправдання": близький кінець цієї драми.

"Мадемуазель де ла Моль отримала звістку про смерть маркіза де Круазнуа". У Парижі ходили чутки про зникнення Матильди. Пан де Тале дозволив собі висловити деякі образливі припущення з цього приводу. Маркіз де Круазнуа викликав його на дуель і загинув, не доживши й до двадцяти чотирьох років.

Ця смерть справила на Жульєна болісне враження і змінила його плани щодо майбутнього Матильди. Тепер він намагався довести, що вона має одружитися з паном де Люзом.

В останній день мужність не покинула Жульєна. "Все відбулося просто, пристойно, без будь-якої афектації з його боку".

Напередодні страти "Жульєн примусив пані де Реналь заприсягтися, що вона

житиме й доглядатиме сина Матильди". А з Фуке домовився, що друг поховає його в маленькому гроті на вершині над Вер'єром.

Вночі Фуке сидів у себе в кімнаті біля тіла свого друга, коли раптом зайшла Матильда. Вона кинулась на коліна перед тілом коханого, як колись це зробила Маргарита Наварська біля страченого Боніфація де ла Моля.

Матильда засвітила декілька свічок, і вражений Фуке побачив, "що вона поклала перед собою на маленький мармуровий столик голову Жульєна і цілувала її в лоб".

Жульєна поховали в гроті, як він і просив. Двадцять священиків відслужили заупокійну месу, а Матильда наказала кинути в натовп, що зібрався на горі, кілька тисяч п'ятифранкових монет. Потім вона власноруч поховала голову свого коханого в гроті, який пізніше за її наказом "був прикрашений мармуровою скульптурою, замовленою на величезні гроші в Італії".

Пані де Реналь не чинила замаху на своє життя, "але через три дні після страти Жульєна вона померла, обнімаючи своїх дітей".